

De kvinnliga bruksägarna

vid Brevens bruk

Ida Dicksson och Lena Knutson Udd

2014

Länsstyrelsen
Örebro län

Industriantikvarie
Ida Dicksson (ID)
Brogatan 2a
431 30 Mölndal
073-577 73 35
industriantikvarie@gmail.com

Industriantikvarie
Lena Knutson Udd (LKU)
Sättraby stationsväg 15
762 97 Edsbro
073-726 88 51
lena.knutson-udd@telia.com

Framsidesbilden visar masugnen och rostugnen vid Brevens bruk
Foto LKU 2013

© 2014, Dicksson & Udd

Innehåll

Innehåll.....	3
Förord.....	4
Järnet vid Brevens bruk.....	5
Christina Sofia Sack och Eva Bielke.....	12
Hur Bystad säteri och Brevens bruk blev fideikommiss	19
Sofia Ulrika Bonde	21
Eva Gripenstedt som innehavare	25
Eva Gripenstedt som innehavare och förvaltare	32
En historieskrivning utan kvinnor	38
Hushållet som verksamhet och maktbas	39
Adelskvinnors bildning.....	41
Änkor fick det andra kvinnor inte fick	43
Att gifta sig av kärlek eller strategi	44
Ordförklaringar.....	47
Källförteckning	48

Förord

En välbekant föreställning om kvinnlig makt och kvinnligt ägande som sträckte sig över många sekel, var att kvinnan var underordnad mannen, och att en kvinna var mindre lämpad att styra än en man. Men samtidigt fanns under 1600-, 1700- och 1800-tal ett stort antal kvinnor som i praktiken ägde stora gods, bruk och förmögenheter. Svante Norrhem, som studerat kvinnors politiska inflytande under 1600- och 1700-talet, menar att så mycket som en femtedel av jorden i 1600-talets Sverige kontrollerades av kvinnor. Hur går detta ihop? Vi gör inte anspråk på att besvara frågan i denna studie. Men vi vill belysa den genom en fallstudie kring två perioder av kvinnligt ägande vid Bystad säteri och Brevens bruk i Närke, en omfattande egendom som har haft många kvinnliga namn i sin ägarlängd genom åren. I slutet av 1700-talet köpte Eva Bielke egendomen av sin dotter Christina Sofia Sack men sålde den snart vidare. Ungefär hundra år senare så blev Eva Gripenstedt ny fideikommissarie utsedd av sin mor Sophia Ulrika Anckarswärd. Detta är fyra av alla de otaliga adelskvinnor som har ägt och förvaltat stora bruksegendomar i Sverige, och som dessutom ofta var uppfostrade till detta av sina mödrar.

Kvinnliga bruksägare är alltså en historiskt sett mycket förbisedd men ändå relativt stor grupp, vilket även Kerstin Westerlund förtjänstfullt uppmärksammat i sin bok *Kvinnliga Brukspatroner*. I sin bok berättar hon om 300 inflytelserika kvinnor som ägde och drev bruksrörelser. Svante Norrhem poängterar att ett sätt att lära sig mer om kvinnors ägande och inflytande historiskt skulle vara att för omväxlings skull studera matrilineära system – att genealogiskt följa en kvinna bakåt eller framåt i tiden för att se hur kunskaper överförs från mor till dotter. Detta låter sig inte göras så lätt. Eva Bielke var dotter till Brita Sophia Horn af Marienborg och hennes här aktuella dotter hette Christina Sack gift Rålamb. För att följa den matrilineära linjen mellan mor och dotter måste vi följa fyra olika efternamn och därmed även fyra olika släkter. En historisk studie som på traditionellt vis följer en släkts historia missar därför information om kunskap och talanger som har överförts i en kvinnolinje från mor till dotter och sedan vidare till dotterdotter. För att följa kvinnorna i adelns släktavlor och i biografiska lexikon får man leta efter deras män och fäder och sedan läsa mellan raderna. Men det finns undantag. Flera av kvinnorna vi berättar om här har egna arkiv i släkthandlingarna, vilket inte hör till vanligheterna.

2012 genomförde vi en studie om Henriette Falkenberg vid Hasselfors bruk, den första på temat kvinnliga bruksägare, och här följer, som en fristående fortsättning, en studie om kvinnorna vid Bystad säteri och Brevens bruk. I båda fallen har det krävts en djupdykning i källorna, och i fallet Bystad och Brevens bruk har de varit ovanligt många och rika. Här finns, för den som vill, stora möjligheter till ytterligare fördjupning. Arbetet har genomförts i två steg, med källsökning under 2013 och skrivarbete under 2014. Vi har huvudsakligen använt oss av källor från Bergshammarsamlingen på Riksarkivet och från släktarkiven på Bystad. Fullständig källförteckning återfinns i slutet av arbetet.

Detta arbete har, liksom det föregående, utförts inom ramen för länsstyrelsernas projekt "Tysta Kulturarv". Vi vill rikta ett stort tack till Länsstyrelsen i Örebro län som ekonomiskt möjliggjort denna studie.

Vår förhoppning är att många fler fördjupade studier kring kvinnliga bruksägare ska kunna genomföras i framtiden.

November 2014

Ida Dicksson och Lena Knutson Udd

Järnet vid Brevens bruk

Några mil sydost om Örebro ligger Bystad och Brevens bruk. Järnbruket som anses vara länets bäst bevarade bruksmiljö togs i drift i slutet av 1600-talet, medan herrgården har anor ända tillbaka till 1300-talet. Bystad herrgård blev byggnadsminne 2001 och är idag en välbevarad senkarolinsk herrgårdsanläggning i trä, utvändigt i stort sett oförändrad sedan 300 år tillbaka. Äldst är flyglarna som byggdes av Claes Rålamb under senare delen av 1600-talet. Huvudbyggnaden uppfördes av hans son Gustaf och stod färdig 1721 enligt klockstapelns vindflöjel.

En bit ifrån Bystad herrgård, strax öster om Brevensåns/Nyköpingsåns utlopp från sjön Botaren, ligger Brevens bruk. För länge sedan bestod trakten kring Breven av sankar kärr och stora urskogar. Här fanns flera stora vattenfall varifrån vattnet fritt kunde breda ut sig, särskilt vid höst- och vårflojderna. Så småningom togs vattenkraften tillvara och dämades upp i flera dammar med tillhörande anläggningar som kvarnar och sågar, och senare anlades ett järnbruk på platsen. Idag rinner vattnet lugnt och kontrollerat av dammarna, en kulturmiljö som idag tyvärr är direkt rivningshotade på grund av myndighetsbeslut. Bruksmiljön domineras av spåren från 1800-talets järnhantering med rostugnen där malmen rostades och den imponerande masugnen där den rostade malmen smältes ner och gjöts ut i tackor. Både rost- och masugn uppfördes 1864. Många av de vackra bruks- och bostadshusen är från 1830- och 1840-talen. Här finns också den gula stenkyrkan i nyklassisk stil från 1842 med många detaljer tillverkade av brukets eget gjutjärn.

Breven omnämns första gången 1317 då herr Lars, kyrkoherde i Kumla, skänkte gården till Riseberga kloster. Troligen behöll klostret egendomen fram till 1527 då Gustav Vasa drog in klostrens ägor till kronan. På den här tiden fanns ännu inte något egentligt bruk att tala om.

Här syns spåren från 1800-talets järnhantering med masugn och rostugn från 1864. Genom Brevens bruk rinner vattendraget som var upphovet till brukets etablering på 1600-talet. Foto ID 2013

Den gula stenkyrkan uppfördes i nyklassisk stil 1842. Många av byggnadsdetaljerna tillverkades av brukets eget gjutjärn.
Foto LKU 2013

Foto LKU 2013

Delar av Breven införlivades med Bystad säteri år 1634 då ägaren Bror Andersson Rålamb köpte in det som kallades Lilla Breven. Hans son Claes Rålamb var en av riksförmyndarna för Karl XI och 1673 blev han överståthållare i Stockholm och året efter friherre, vilket var en adlig titel. I linje med statens strävan att sprida järnhanteringen utanför det egentliga Bergslagen beslöt han att anlägga en stångjärnsmedja med hammare vid Lilla Breven (övre bruket). 1676 fick Claes privilegium för att starta järnbruk på villkor att han skaffade allt träkolet ur de egna omfattande skogarna. Det var också enbart dessa stora, träkolsproducerande skogar som kunde motivera de mödosamma tackjärns-, och senare järnmalmstransporterna från Bergslagen långt ner på slättbygden. En knipphammare och en stångjärnshammare privilegierades och vid Stora Breven (nedre bruket) anlades en kvarn. 1711 köpte Claes son Gustaf Rålamb, byggherren till våra dagars Bystad herrgård, in kvarnen och därmed hade hela Breven införlivats med Bystad säteri.

Bruksrörelsen under 1700- och början av 1800-talet präglades av intensiv järnmalmstletning och -brytning i närheten av Breven. De långa transporterna av tackjärn från Noratraktens bergslag och ännu längre bort blev allt svårare och kostsammare. 1733 anlades den första masugnen vid Brevens bruk, och en närbelägen gruva köptes in för att förse masugnen med malm. Utöver detta köptes malm från andra närbelägna gruvor, bland annat Utö gruvor, men malmen från trakten var av dålig kvalitet. Istället togs malm från Utö i Stockholms skärgård och fraktades på prämar till hamnen i Derböl som anlagts vid Hjämaren i mitten på 1700 talet, ca 25 km från Breven, eller så transporterades tackjärnet ända från Noratrakten. Transporterna på land skedde framförallt vintertid. Erfarenheterna vid Breven talade egentligen emot förflyttningen av tackjärnstillverkning utanför Bergslagen, men tack vare de inflationsartade prisstegringarna på järnprodukter under en stor del av 1700-talet gick affärerna ändå ihop.

Klockstapeln vid Bystad herrgård är som de flesta av egendomens byggnader målad i en blekt ockrafärgad kulör.
Foto LKU 2013

Bystad herrgård ligger vackert vid sjön Sotterns norra strand. Anläggningen är från senkarolinsk tid och har en timrad huvudbyggnad i två våningar. De flesta rum har en bevarad fast inredning från 1700-talet med bland annat rokokokakelugnar på järnfötter och bröstningspaneler. Huvudbyggnaden uppfördes av Gustaf Rålamb och stod klar 1721 enligt klockstapelns vindflöjel. Foto LKU 2013

Innanför dörren till Bystad herrgård möts besökaren av denna vackra och fantasieggande syn. Förstugan och trapphallen är rikt utsmyckade med pelare och väggmålningar som är utförda direkt på panelen. På trappräcket finns små skulpterade figurer i trä, målade i klara färger. Alltsammans är från det tidiga 1700-talet. Foto LKU 2013

Denna välbevarade fatbur uppfördes vid Bystad redan i slutet av 1500-talet eller början av 1600-talet och användes som förråd. Byggnadstypen är idag mycket ovanlig. Fatburen ligger på en kulle som tidigare troligen var en liten holme i sjön Sottern.

Foto ID 2013

De goda tiderna skulle dock inte vara för evigt, och vid Mösspartiets makttillträde 1765 föll priserna hastigt. Samma år dog dåvarande ägaren till Bystad säteri och Brevens bruk, Claes Gustaf Rålamb, och efterlämnade en skuld på den hisnande summan av 2,5 miljoner daler kopparmynt. Efter tre år sålde hans änka Christina Sofia Sack egendomen till sin mor grevinnan Eva Bielke. Christina och Eva är två av de fyra kvinnor vi kommer att stifta närmare bekantskap med i denna berättelse. Eva behöll egendomen fram till 1774 då hon sålde den vidare till ryttmästare David Henrik Hildebrand, en av Sveriges på sin tids rikaste män och mest betydande jordägare. Under sin tid som ägare förlorade han både barn och hustrur, men rikedomarna bestod. Hildebrand och hans hustru Anna hann också med att göra Bystad säteri och Brevens bruk till fideikommiss vilket skedde 1778. Efter att den ende överlevande sonen Gotthard Hildebrand dog barnlös 1808 fördelades det omfattande arvet på de närmaste släktingarna, hans tre syskonbarn, vars mor var Agneta Sophia Hildebrand. Bystad fideikommiss med Brevens bruk gick efter Gotthards önskan till systerdottern Sofia Ulrika Bonde.

Sofia gifte sig 1815 med översten och friherren Johan August Anckarsvärd som samtidigt blev bruksförvaltare. Under Sofias och Augusts tid gjordes en lång rad moderniseringar vid bruket, och 1800-talet anses vara Brevens bruks storhetstid. En ny masugn och rostugn uppfördes 1823. Hamrarna byggdes om och en mekanisk verkstad togs i drift. Verkstaden blev mycket viktig för bruket och här tillverkades en mängd olika produkter som brännvinspannor, kvarnverk och cylinderblåsverk. August lät anlägga en hamn vid Derböl på Hjälmarens södra strand där de egna segelfartygen kunde lossa och lasta järn och spannmål. Han lät också bygga ett par fraktslupar för att transportera malm till Breven. 1848 infördes lancashiremetoden på Brevens bruk och stångjärnsproduktionen ökade med nära hälften. 1864 gjorde August sin sista större insats vid bruket då en ny masugn inrättades på en plats längre norrut och försågs med vattenkraft via en 300 meter lång grävd kanal. Samtidigt uppfördes en rostugn och ett kolhus.

Sofia var innehavare av fideikommisset i 59 år och efter hennes död 1867 övergick innehavet till hennes äldsta dotter Eva Gripenstedt. Även Sofia och Eva kommer vi att stifta närmare bekantskap med i denna berättelse. Eva var gift med Johan August Gripenstedt som var en framgångsrik politiker och landets finansminister under åren 1856-1866. Han var mycket engagerad i bruksdriften tillsammans med Eva, särskilt efter sin tid som finansminister. När både hennes far och make dog 1874 stod hon som ensam innehavare med full besittningsrätt fram till sin död 1887, och var under denna tid med full kraft engagerad i brukets drift och skötsel.

Evas utsåg sedan sin näst äldste son Johan Theodor till fideikommissarie på Bystad efter henne. Stångjärnshammaren togs ur drift 1917. I början av 1900-talet moderniserades mas- och rostugnar, men som följd av den vikande järnkonjunkturen efter första världskriget blåstes masugnen ner 1933. Istället satsade bruket på gjuteriverksamheten och det gamla gjuteriet moderniserades vid flera tillfällen.

1958 uppfördes en ny mekanisk verkstad, och vid mitten av 1970-talet ett nytt gjuteri som var igång fram till 1986. Idag driver företaget Brevens Bruk AB framförallt skogsbruk men även lantbruk och fastighetsförvaltning.

Christina Sofia Sack och Eva Bielke

Vi börjar vår berättelse på 1700-talet när Bystad säteri och Brevens bruk ägdes av Claes Gustaf Rålamb (1705-1765), (inte att förväxla med hans farfar med samma namn). Släkten Rålamb hade då länge ägt egendomen och det var Claes Gustafs farfar som på 1670-talet hade startat järnbruket vid Breven. Sedan 1733 fanns också en masugn vid bruket, och under stora delar av 1700-talet pågick alltså järnmalsletning i trakterna för att slippa de långa och kostsamma transportererna av tackjärn från Bergslagen. Men malmen från trakten visade sig vara av dålig kvalitet och istället måste malmen fortfarande fraktas långväga ifrån. Från mitten av 1700-talet fraktades malm på pråmar från Utö i Stockholms skärgård till Brevens egen hamn belägen vid Derböl vid Hjämarens södra strand, eller transporterades från Nora bergslag.

Claes Gustaf Rålamb gifte sig 1747 med Christina Sofia Sack (1723-1781). Vid giftermålet var Christina 24 år gammal och Claes Gustaf 42, ungefär jämgammal med sin svärmor Eva Bielke. Paret fick fem barn i tät följd:

- ❖ Hedvig Eva (1747-1816)
- ❖ Beata Sofia (1748-1793)
- ❖ Gustaf (1750-1752)
- ❖ Claes Gabriel (1752-1752)
- ❖ Anders Sigfrid (1753-1841)

Båda sönerna dog i späad ålder 1752.

Claes Gustaf Rålamb hade stora ägor att sköta. Utöver Bystad säteri och Brevens bruk hade han också ärvt egendomar Nynäs, Högsjö och Björkvik och dessutom själv köpt in Segersjö. Flera av dessa egendomar bildade en sammanhängande domän som till ytan var större än många tyska furstendömen. Som om det inte räckte med det hade Claes Gustaf också många andra åtaganden att sköta, bland annat som landshövding i dåvarande Nyköpings län och president i Kommerskollegium och senare även i Statskontoret.

Affärerna vid Brevens bruk gick bra trots de besvärliga och dyrbara malmtransporterna, men de goda tiderna fick ett hastigt slut. Under stora delar av 1700-talet pågick en politisk konflikt i landet mellan Hattpartiet och Mösspartiet som tävlade om makten. Partierna företrädde olika intressen och hade vitt skilda åsikter om bland annat försvarspolitiken och landets ekonomi. Mot slutet av 1750-talet hade Mösspartiet återuppstått i ny skepnad och riktade skarp kritik mot det regerande Hattpartiet och, som man ansåg, deras slöseri med statsmedel. Efter Mössornas maktillträde 1765 genomfördes en del snabba förändringar med en hastig deflationskris som följd vilket drabbade exportindustrier som järnindustrin extra hårt. På Bystad säteri och Brevens bruk lät effekterna inte vänta på sig och brukets skulder blev snabbt svindlande höga. Mitt i denna dramatiska omvälvning avled Claes Gustaf Rålamb 60 år gammal, och lämnade efter sig en skuld på 2,5 miljoner daler kopparmynt, en hisnande summa på denna tid. Kvar fanns änkan Christina Sofia Sack som vid 42 års ålder fick arva en svår ekonomisk situation men också omfattande egendomar.

Historien förtäljer inte hur involverad Christina var i skötseln av gård och bruk. Det troliga är att hon, som brukligt var, från och till trädde in som sin mans ställföreträdare när han var bortrest. 1700-talets lagar stadgade att en kvinna kunde stå som ägare till en egendom men att hon inte hade besittningsrätt, det vill säga rätt att själv förvalta det hon ägde. Undantaget var änkorna som både kunde äga och hade besittningsrätt. Christina blev alltså änka vid en ålder av 42 år och var ensam ägare till Bystad säteri och Brevens bruk i tre års tid innan hon sålde egendomen till sin mor. Även efter försäljningen av Bystad säteri och Brevens bruk, var hon fortfarande ägare och hade full besittningsrätt till många andra egendomar som hon hade ärvt efter sin man. Genom bevarade brev

till henne från hennes bruksbokhållare och bergsfogde på Brevens bruk framgår tydligt att hon var direkt involverad i sina bruk och gods. Bruksbokhållaren och bergsfogden Johan Testrie redogjorde i sina brev för verksamheterna men skrev också för att be henne fatta beslut om det ena mer detaljerat än det andra. När det skulle fällas träd på hennes mark skrev han:

Kommer således endast an på om fru nåde därtill gifwer bifal samt till hwad pris Eders nåde wil aflåta dem stycket. 69 rd (?) stycket säger Trädgårds de skola vara wärda. Om eders nåde tänktas nådig yttra sig härutinnan.

När Bystad kvarn skulle hyras ut till en mjölnare signerade hon kontraktet och bergsfogden skrev utförliga resonemang i sina brev och han bifogade ofta en lista över rådande tackjärnspriser. Han rapporterade till henne att järnpriserna var dåliga och att han hade problem med att sälja brukets produkter och köpa sådant de behövde. *Måtte man väl således förbida tiden* skrev han. När det var fråga om en nyanställning av en skeppare rapporterade han till Christina vad han fått veta och vilka möjligheter den eventuelle nye skepparen hade att snarast avresa med fartyg med malm från en av gruvorna:

Sedan jag ytterligare fick giöra mig underrätad om skeppare Öhrlings upförande och fik wittnesbörd at det alltid warit skikligt och beskedligt utom det han lærer wara i någon skuld hos Rådman Bröms som tykes ej stort widröra huvesaken när han aktas för så mycket (...) skrev jag honom at få lof mottaga fartyget. (...) ännu tror jag wäl at mählaren är så fulkomlig ren ty det har intet varit något sådeles busväder som rifwit isen. Hjalmaren bär att gå ännu berättade en Winö-bonde som var här i denna wäka; men til nästa wäka tror jag hel säkert det går an at resa til grufwan och börja med lastningarna;

Hur såg Christina på sin roll, var den en plikt hon axlade eller uppskattade hon de olika uppgifter som ingick i förvaltningen av ett stort gods? Klart är att situationen med den stora skulden måste ha varit betungande, vare sig hon var entusiastisk eller motvillig i sin roll som förvaltare. 1768, tre år efter makens död, sålde hon Bystad säteri och Brevens bruk och masugn samt Bystad knipphammare till sin då 62-åriga mor Eva Bielke. Inga källor avslöjar varför hon sålde till modern eller hur tankarna gick inför affären, vare sig genom Christinas eller hennes mors efterlämnade arkivalier. Priset var 800 000 daler kopparmynt, vilket ansågs högt och förklarades med godsets stora skogar.

Köpekontraktet mellan mor och dotter finns på nästa uppslag.

Eva Bielke (1706-1778) stod sedan som ensam ägare till Bystad säteri och Brevens bruk fram till 1774, och trots att hon endast var ägare till bruket under sex års tid är hon en av de ägarinnor som framträder tydligast i berättelsen. Hon har nämligen lämnat efter sig många arkivhandlingar på såväl Riksarkivet som släktarkiven på Bystad. Men vem var hon och varför köpte hon säteri och bruk av sin äldsta dotter?

1722 gifte sig Eva med Johan Gabriel Sack (1697-1751) och bröllopet hölls på godset Bergshammar på Fogdön, en halvö i Mälaren nära Strängnäs, som hade varit i familjen Sacks ägo sedan 1705. Hon var 16 år gammal när hon gifte sig och Johan Gabriel 25 år. Året därpå föddes Christina, parets första barn. Eva födde sammanlagt sju barn, varav två dog i späda ålder:

- ❖ Christina Sofia (1723-1781)
- ❖ Eva Catharina (1724-1753)
- ❖ Carl Filip (1726-1797)
- ❖ Erik Arvid (1727-1728)
- ❖ Fredrik Ulrik (1730-1794)
- ❖ Anna Elisabet (1736-s.å.)
- ❖ Hedvig Lovisa (1739-1776)

På nedan stående dato är nu mellan undertecknade följande köpe Contract slutet, namblit

1. Jag Christina Sofia Sack friherrinna, å egen och öfriga min sahli herres sterbhus delägares wägnar, försäljer till min högtärade Fru Moder högwälborne Grefvinna Eva Bielke, Säteriet Bystad med alla der under hörande hemman, såg och miöhl Qvarnar, samt alla andra därunder hörande lägenheter, intet undantagande äfwen och stångjärns bruket lilla Brefven kallat, samt Masugn och Kniphamrar, belägna i Örebro Lähn och Askers samt flera härader, enligt den å detta dato underskriefen och här hos följande jordebok, samt detta alt för en betingad köpeskilling af åttahundrade tusende daler kopparmynt hwicken summa på följande tider kommer att betalas neml: nu straxt wid detta köpe contracts underskrift Trehundrade Nittjo Njo Tusen de daler, Tuhundrade tusende daler efter tu åhrs förlopp, mot sex procent ränta och (resten) tuhundraden en tusende daler efter tre åhrs förlopp emot sex procent interesse, hwilket interesse emedlertid wid hwarje halft åhrs förlopp erläggas. Blifwandes såle des min högtärade fru moder Mamma tillåtit att hela detta åhrets gröda och räntor samt tillika med alla wid gården, hamrarna, masugnen och qvarnarne nu befintliga lösöre och inventariepersedlar efter en deröfwer upprättad och under skrefwen förteckning, likaledes det för dessa bruk till godo warande undansmidda efter wederbörandes gifne uträkning dock förbehållas mig det stångjern och den spik, som till och med den 30 april blifwit tillwärdade, till egen disposition, jemwäl och om något af förra åhrets räntor hos bönderna innestår, men alla andra nu i behåld warande bruks effecter af Tackjern och malm samt kohl så wid bruken som hwad hos bönder och torpare ligger under tillredning i skogen blifwer för min högt ärade fru moders egen räkning.

2. Som något Partie malm wid Steenkulla grufwa är bruten, och kommer till Brefwens masugn af Segersiö böndren att aflönas, så är öfwerenskommit att då samma malm framledes behöfwas att blåsas till tackjern, består min högtärade fru moder kohlen der till samt haefwa till wärknings kostnaden och deremot niuter hälften af tackjernet

3. Betalar min högtärade fru Moder alla detta åhrets Qraw uttagor för sätesgården och Godshet för Bruket och kniphamrarne Qrawafgifterna således, att jag erlägger så mycket deraf, som i proportion belöper på det mig tillkommande smidet betjantes och tjänstefolkes belöpande löner betalar min högtärade fru moder ifrån den 1 majj, men wictualies perdsed lar (?) och spannmål för staten, bystår jag till Mikaelis, så långt som till gång dertill är wid gården, förbehållandes mig om något sedan öfrigt blifwer; men ther något her uti för staten brista skulle, blifwer jag till dess ersättande icke för bunden består dock wahrutsädet.

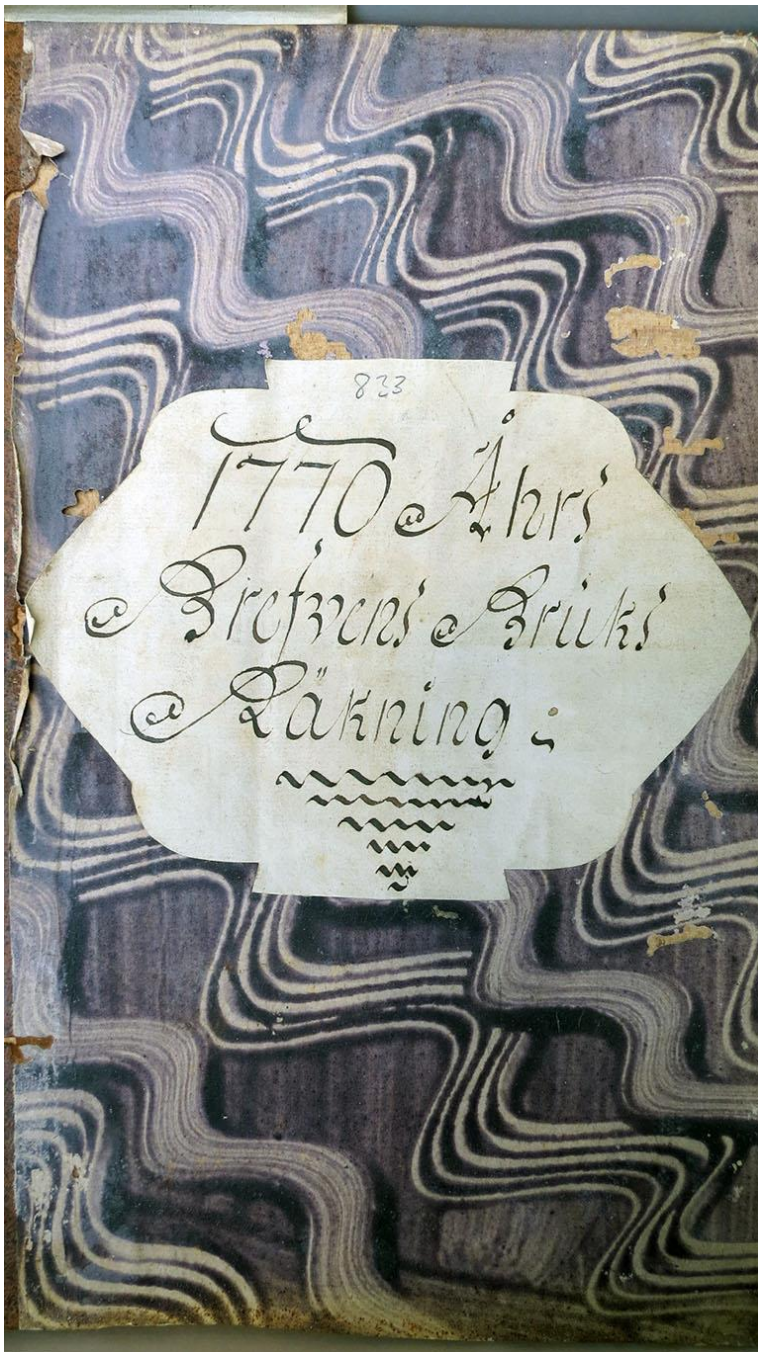
4. Charta Sigillata afgiften för köpebrefwet kommer ena hälften af mig, och den andra af min högtärade fru moder att bestås.

5. Wid köpebrefwets aflemnande skola alla documenter, charter och hanndingar som hos mig finnas och röra denna Egendom blif wa aflewererade, sådan som jag dem, antingen i hufwudskriften eller Copia hafwer med föregående Contracs innehåll, är jag Ewa Bielke till alla delar nöjd, och förklarar mig att det samma fullgiöre hwil ket med namn och enhwer signoten i nedan nämnde wittnens närvaro bekräftat warder.

Stockholm den 2 Majj 1768.

Eva Bielke blev änka vid 45 års ålder. Året var då 1751. Fyra år därpå förlorade hon sin näst äldsta dotter Eva Catharina som avled endast 28 år gammal. Eva gifte aldrig om sig utan förblev änka i 27 år fram till sin död 1778. Eva Bielke titulerades grevinna och det var hon som gjorde godset Bergshammar till fideikommiss för den friherrliga – adliga – ätten Sack.

Från Evas korta tid som förvaltare finns flera spår som visar att hon inte bara var en tillfällig och motvillig förvaltare utan även en skicklig och erfaren sådan. Genast vid övertagandet skaffade hon sig kontroll över säteriets och brukets ekonomi. Från 1769 hade bruksbokhållarens verifikationer för Brevens bruk en extra signering på varje sida: *riktigt lefwererat Eva Bielke*.

1770 års räkenskapsbok för Brevens bruk, Riksarkivet

Bland Evas efterlämnade räkenskaper och handlingar från sin tid på Bystad säteri och Brevens bruk finns brevväxling med både släktingar, myndighetspersoner och anställda men även sådant som lånehandlingar gällande stora utlandslån av holländsk valuta. Sin mest erfarna sida visade hon när hon av Advocatfiscalen Anthon Müchenberg kallades att förklara sig inför Häradsrätten för att ha felmärkt sina spikleverser från Brevens bruk. Evas svarade med ett både sarkastiskt och överlägset formulerat brev, skrivet av henne själv, som visar att hon hade full insikt i såväl brukets verksamheter som de reglementen som styrde det. Och nog fick Advocatfiscalen svar på tal – någon felmärkning var det inte tal om. Svaret i sin helhet följer här:

Till Wälborne Herr Lagman så ock den Högtärade Härads Rätten,

Icke utan förundran har jag fått mottaga och genomläsa herr Advocat fiscalens, ädel och högachtad Anthon Müchenbergs med mig communicerade ämbetes Memorial och det deruti af honom gorde påstående att 34 lastager spik af tillverkningen ifrån Bystads Manufactur Hammare måste för förbrukade anses, så wida efter angifwande, desse lastager icke skola finnas tecknade med någon bruksstämpel utan endast med swart färg wista namn såsom A.M.S. och G.S. märkte enligt en bifogad karta utan at den samme finnas bestyrkt med någon derunder tecknad underskrift.

Detta wore således skiäl för mig att undandraga mig svaromål på herr Advocat fiskalens obestyrkte föregifwande men som jag aldrig nyttia undanflykter utan gärna älskar sanning och redighet så anser jag min skyldighet fodra att för Herr Baron, Kongs. Collegium upplysa sammanhanget häraf. Her bifogade Testan, heranpå Herr Advocat fiscalen grundar sin talan, finnes icke allenast stympad, äfven och oriktig. Ty utom det att en spik är på hwarthera kistan fästad utanpå af den sort som kistan innehåller och inbränt i lastaget nummer samt spikens längd och antal, jemte bokstäverna A.S.M. eller G.S, heraf de förre beteckna bästa Smeden Anders Siöman och de fremre mäster Smeden Gustaf Skieppstedt hwilka spiken tillwärcat, är dessutom ytterligare med swart färg tydeligen på hwarje kista utsatt spikens antal och längd jemte bokstäwerna EB. och B som utmärka Eva Bielke och Bystad i stället för bruksstämpeln hwilken wid Privilegii utfärdande på Kniphammaren icke blifwit, ej eller ännu är af Kong Collegium fastställd; hwarföre och tills Kong Collegii vidare förordnade; min bruks betient nyttiat förnämnde stämpel och märken som öfwer alla de föregående åren opåtalt passerat både wräkeriet och wägen.

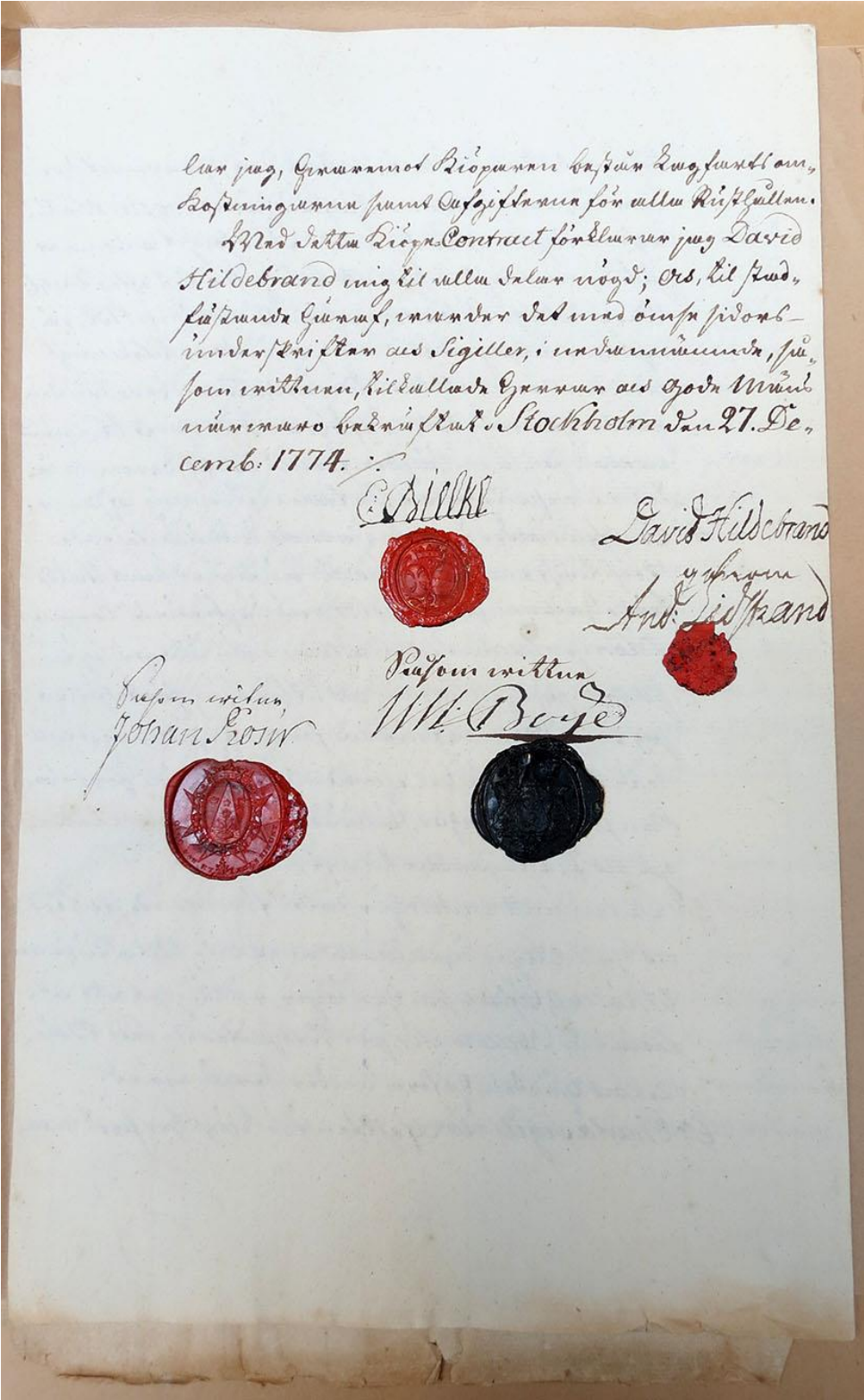
När nu enligt 4 § och sista momentet uti Kong Järnbrukare ordningen af den 11 decmb. 1766 the ifrågawarande lastaget äro med inbränning eller annan teckning som i samma jemwäl tillåtes, märkta hwaraf spikens längd och antal, jämte den stämpel som innehåller mitt och Byhammarens namn som hittills i brist på någon annan af Kong Collegium fast ställd bruksstämpel blifwit nyttiad, kan inhämtas så lären herr Baron och Presidenten och Kong Collegium nogsamt finna att intet nu (...?) hwad öfwan åberopade Kong förordning föreskrifwer och iag föreställer mig icke eller annat, än att herr Advocat Fiscalen sielf lärer nu blifwa öfwertygad om min oskuld, den jag tänkter mig icke hafwa behöft på detta sätt förswara och wederlägga om herr Advocat Fiscalen gifwit sig tid att sielf närmare granska beskaffenheten. Med all högaktning förblifwa.

Eva Bielke ägde Bystad säteri och Brevens bruk i sex år men sålde det år 1774, och i ett brev från detta år till dottern Christina berättade hon att egendomen sålts:

Nu ska iag säga dig en tidning som tyvhär inten är behagelig, Bystad är sålt iag har fåt mit igen, bry dig intet hwad de säger iag är rätt nöyd så mehr som jag förmoda denna handeln blir mina kiära barn med tijden till god förmoda. Ryttmäster Hildebrand är nu herre der af,(...) när jag råkar kring ska iag säga dig alla omständigheterna. (...) Nu har iag en bön till dig min K Stina som är att du reser till Bystad och enligt fölyande nota tager uth deth taxering som iag mig förbehålit.

Sista meningen är intressant då den berättar om den praktiska relationen mellan mor och dotter och visar att begreppet att "ta ut taxering" inte var något komplicerat för Eva och hennes dotter. Eva visste att Christina behärskade detta och att det därför inte behövdes några ytterligare förklaringar.

Eva Bielke sålde Bysta säteri och Brevens bruk till David Henrik Hildebrand (1712-1791), en av landets på den tidens rikaste män och mest betydande jordägare, till ett pris av 700 000 daler kopparmynt.

Köpekontraktet mellan Eva Bielke och David Henrik Hildebrand 1774, Riksarkivet

Hur Bystad säteri och Brevens bruk blev fideikommiss

Efter Christina Sofia Sacks och Eva Bielkes tid som ägare gick Bystad säteri och Brevens bruk en mycket tragisk period till mötes. Köparen David Henrik Hildebrand hade byggt upp en förmögenhet med hjälp av sina stora och många egendomar med sörmländska Ericssberg som huvudgård. Men även om han hade gott om pengar så var det mycket annat i livet som inte gick honom lika väl. 1739 gifte sig Hildebrand med friherrinnan Fredrika Eleonora Cronstjerna (1722-1754) och deras enda barn dog i spädd ålder. David blev änklings 1754 men gifte två år senare om sig med hovfröken Agneta Sofia Schönström, kallad Anna (1734-1796). Han var då 44 år gammal och hans nya hustru var 22 år.

Makarna fick fem barn varav två dog i spädd ålder. Två döttrar avled sedan vid 24 respektive 25 års ålder. Dottern Florentina Ulrika, född 1760, förlorade först vid 22 års ålder sin man som hittades mördad med en dolk i ryggen. Hon gifte snart om sig men avled själv tragiskt vid 25 års ålder. Inför en förlossning dödförklarades hon och blev ställd på bår i Bystad kapellkyrka. Claes Lagergren, vars morfar arbetade som bruksinspektör på Brevens bruk vid denna tid, berättar i sina memoarer:

Det var därinne i kyrkan, vilken tillstängts om henne, som den skendöda friherrinnan Armfelt kvicknade till och gav livet åt ett barn. Det var då hon hade ropat och försökt att komma ut genom kyrkfönstren; följande morgon hade hon funnits död vid kyrkdörren med sitt likaledes döda barn.

Anna och David Hildebrand överlevde alla sina barn utom sonen David Gotthard Henrik (1761-1808). Gotthard tog juristexamen men tog avsked från sitt arbete vid 20 år ålder, och slog sig sedan ner på familjens gods. Han ska, enligt historieskrivningen, ha fått skulden för mordet på Florentina Ulrikas första man. På initiativ av David och Anna blev Bystad fideikommiss den 1 november 1778. Vid 30 års ålder, 1791, förlorade Gotthard sin far och fem år senare även sin mor. Det stora arvet omfattade egendomarna Ericssberg, Fällnäs, Gimmersta, Bystad och Brevens bruk. Trots alla sina rikedomar var Gotthard nu utan familj. Vid 47 års ålder avled han på sitt gods Ericssberg och med honom dog också ätten Hildebrand ut.

Vad innebar det då egentligen för framtida ägare att egendomen nu hade blivit fideikommiss? Det svenska fideikommisset var ursprungligen en import från det feodala Tyskland. Under trettioåriga kriget som pågick under åren 1618-1648 snappade svenska soldater upp den tyska lågadelns strategi för att hålla samman nyvunna förmögenheter. Ett gods, en samling juveler eller ett dyrbart bibliotek kunde skyddas genom ett testamente som föreskrev att egendomen i all framtid skulle ärvas i sin helhet av den förstfödde sonen. I Sverige kom frågan om vem som skulle överta fideikommisset att styras av vad som stod i fideikommissbrevet. Därmed riskerade inte förmögenheten att splittras eller förminsas vid ett generationsskifte. När svenska officerare återvände med krigsskatter från slagfälten på kontinenten förde de alltså även med sig en successionsteknik för att konservera släktens skatter i all evighet. Även om ägarens privatekonomi försämrades skulle det inte påverka den egendom som vilade i fideikommiss. Ägaren var därmed inte ägare i ordets rätta bemärkelse utan snarare innehavare av fideikommisset, exempelvis kunde fastigheten inte belånas utan tillstånd. Fideikommissformen gick efter överklaganden ut på en remissrunda och skrevs sedan in i 1686 års testamentsstadga. Det testamente som reglerar ett fideikommiss kallas fideikommissurkund eller fideikommissbrev, och den som innehar en fideikommissegendom kallas fideikommissarie.

Under franska revolutionen attackerades kärnan i fideikommisset, och 1792 avskaffades de franska fideikommissen och det blev förbjudet att instifta nya. Det dröjde ytterligare ett halvt sekel innan fideikommissen upphävdes på bred front. I Nederländerna, Belgien, Italien, Spanien och Portugal avvecklades fideikommissen under 1830- och 1840-talen. 1810 kom ett svenskt förbud mot instiftande av nya fideikommiss, men när de skandinaviska grannländerna började avveckla fideikommissen under tidigt 1900-tal blev Sveriges fideikommiss kvar och är så, märkligt nog, än idag.

Fideikommissformen svävar någonstans mellan offentligt och privat ägande. Arvingar kan inte göra anspråk på sin laglott eftersom fideikommissarien är att betrakta som förvaltare av fideikommisset och inte ägare. Ändå får fideikommissarien tillgodogöra sig vinsten från fideikommisset. Som en odelbar diamant vandrar fideikommisset mellan manliga händer genom generationer utan möjlighet till försäljning eller arvingars rätt till laglott.

Men ingen regel utan undantag. Både den tredje och den fjärde fideikommissarien på Bystad var en kvinna. Anledningen till att denna ovanlighet var möjlig var en formulering i fideikommissbrevet som innebar att varje fideikommissarie själv skulle utse till efterträdare den av sina söner, när sådana fanns, som ansågs mest lämplig. Om söner inte fanns skulle äldsta dottern utses.

Konstnären har skildrat Bystad säteri som en lantlig idyll och kanske är det innehavarna vi ser på bilden. En av kvinnorna som sitter på bänken framför huvudbyggnaden kan vara Sofia Ulrika Bonde som innehade Bystad och Brevens bruk i hela 59 år. Och mannen med hunden är kanske August Anckarsvärd, hennes käre make. Odaterad lavering av H. A. Hamilton, Tekniska museets arkiv

Sofia Ulrika Bonde

Efter David Gotthard Hildebrands död 1808 fanns inga närmare arvingar än hans avlidna syster Agnetas tre barn Carl Bonde (1786-1854), Sofia Ulrika Bonde (1787-1867) och Charlotte Bonde (1789-1865). Deras far Carl Göran Bonde (1757-1840) fick i uppgift att enligt svågerns önskingar och fideikommissstiftelsens föreskrifter fördela arvet. Carl Göran Bonde var diplomat, arméofficer, en av rikets herrar och överstekammarjunkare (se ordförklaringar längst bak). 1784 hade han gift sig med Gotthard Hildebrands syster Agneta (Anna) Sofia Hildebrand (1764-1789) och de fick fyra barn i rask följd. Redan efter fem år avled Anna och Carl Göran kom ovanligt nog aldrig att gifta om sig. Tolv år senare drabbades han av ytterligare en svår förlust då hans äldste son Knut Henrik avled vid 18 års ålder.

Carl Görans tre kvarvarande barn fick alltså ärva sin morbror David Gotthard Hildebrand efter dennes död år 1808. 21-åriga Sofia Ulrika ärvde Bystad fideikommiss medan hennes 19-åriga syster Charlotte ärvde Fållnäs fideikommiss efter lottning i hovrätten eftersom Fållnäs egentligen skulle ha gått till hennes äldre nu avlidne bror. Brodern Carl som var 22 år gammal fick ärva Ericssbergs fideikommiss och Forssjö bruk, Nynäs, Håmunaholm samt två hus i centrala Stockholm. Kort efter Gotthards död tog Carl Göran Bonde avsked från hovet för att ägna sig åt skötseln av sina egna och barnens egendomar, inte minst åt Nynäs i Södermanland som han hade bytt till sig av sin son. Han trivdes med den lantliga avskildheten och med närheten till sina böcker och kom att vistas allt mer på Nynäs.

Mellan Sofia och fadern fanns ett starkt band. Sofia, som hade varit moderlös sedan två års ålder, skrev många och långa brev till sin far, och fick lika långa brev tillbaka. Brevväxlingen pågick från tidig ålder och ända fram till faderns död. Fadern signerade sina brev *till min död din bästa vän och far*. I boken "Mitt Livs Minnen" skriver Clas Lagergren, vars morfar var anställd som bruksinspektör på Brevens bruk att Carl Göran i sin dotter Sofias ögon var omstrålad av *ett helgonskimmer, och ingenting kunde göras gott och fint nog vid hans besök*.

Samma år som Carl Göran drog sig tillbaka från hovet gifte sig hans yngsta dotter Charlotte med Carl Henric Anckarsvärd (1782-1865). Hon hade då redan ett kort äktenskap bakom sig som slutat med skilsmässa 1809. Hennes nye make hade en bror, Johan August Anckarsvärd (1783-1874), som började umgås allt mer i familjen och kärlek uppstod mellan honom och Sofia.

August skrev längtansfulla kärleksbrev till Sofia åren innan de gifte sig. Ibland möttes paret på Ericssberg, ibland på Bystad men oftast på Nynäs. I breven berättade August också om sin egen vardag och om nyheter ute i världen. Den 29 juni skrev han att en kurir i Stockholm meddelat att Napoleon den 16 juni 1815 hade attackerat Blücher och slagit honom och att man nu otåligt inväntade berättelser och detaljer. De var då ännu ovetande om att Napoleon och hans Armée du nord endast två dagar senare slutligen hade krossats vid slaget vid Waterloo och det är inte utan att nackhåren reser sig av historiens vingslag när man läser brevet.

Samma år gifte sig Sofia och August på Nynäs. Sofia var då 28 år gammal och August var 32. Bröllopsresan bestod, av faderns brev till Sofia att döma, av en rundresa till vackra platser i Sverige som Kalmar, Karlskrona, Helsingborg, Hallandsåsen, Trollhättan och Hunneberg. Makarna bosatte sig därefter på Bystad, Sofias fideikommissegendom, och det verkar som om Sofia i denna ålder inte hade en tanke på att själv engagera sig i förvaltandet i sin egendom. Hon skrev till sin far två år efter bröllopet och bad om råd. Doktorinnan Sack ville genomföra ett byte gällande någon del av egendomen Bystad fideikommiss, oklart vad bytet gällde. Carl Göran svarade henne att han i och med giftermålet överlämnat förvaltningen och att hon borde lämna alltsammans till August att avgöra och enbart svara doktorinnan att hon inte hade något att säga om detta.

Sofia och August fick fem barn:

- ❖ Carl Mikael (1817-1826)
- ❖ Eva Sofia Charlotta (1819-1887)
- ❖ Hedvig Ingeborg Augusta (1819-1821)
- ❖ Agneta Carolina Ulrika (1821-1903)
- ❖ Maria Johanna Gustava (1822-1881)

Två av barnen dog i unga år, Hedvig Ingeborg Augusta vid 2 års ålder och ende sonen Carl Mikael vid 9 års ålder. Istället utsåg Sofia äldsta dottern Eva till den som skulle få ärva fideikommisset, något Sofia tydligt angav i sitt testamente. Sofia och August bodde huvudsakligen på Bystad under åren när barnen ännu bodde hemma.

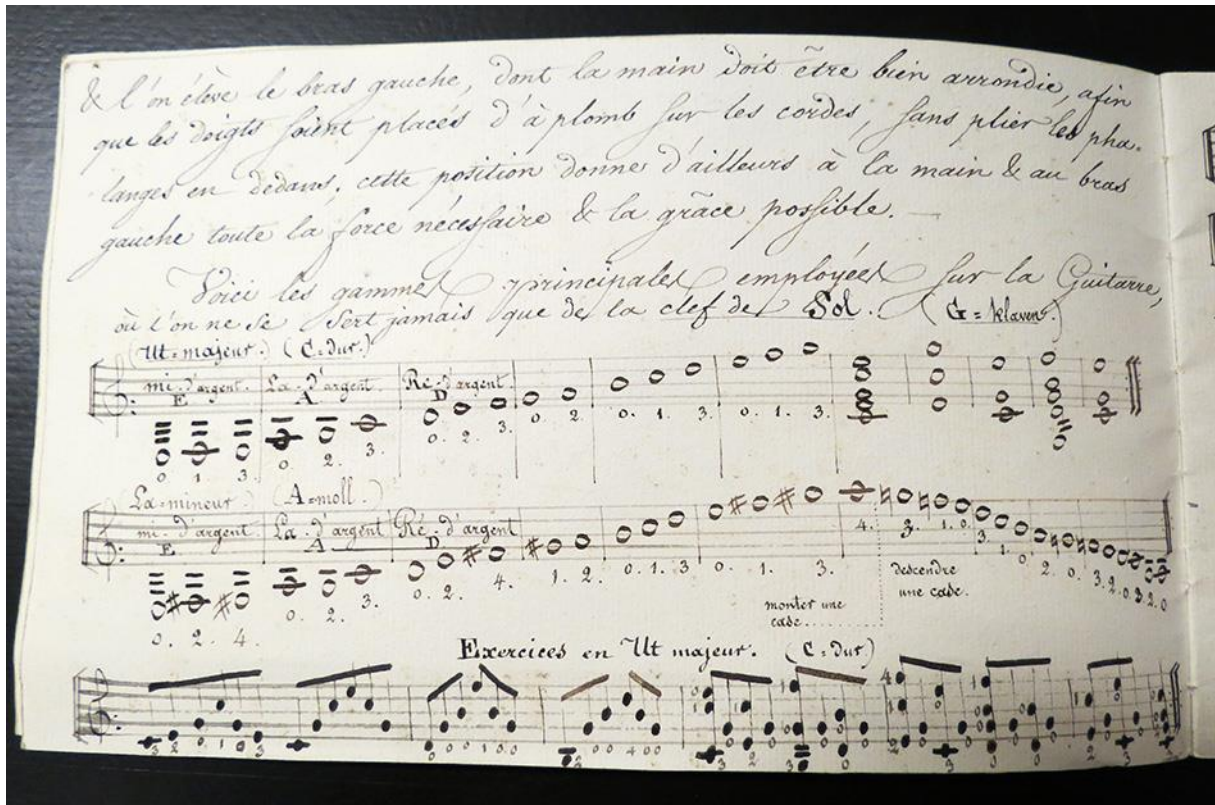
August Anckarsvärd hade gjort en snabb militär karriär. Vid sitt giftermål tillträdde han som förvaltare vid Brevens bruk och Bystad, men det var inte förrän fyra år senare, då han lämnade sin militära bana, som han på allvar kunde koncentrera sig på egendomarna. August blev snart en nitisk och intresserad förvaltare som gjorde stora insatser för järnhanteringens utveckling på Brevens bruk. Han beskrivs som brukets store nydanare och en rastlös experimentator. Under hans tid infördes en ordnad bokföring och en bruksinspektör sattes att ansvara för Brevens bokföringsområde. Vid sidan av detta engagerade han sig även politiskt. Han var även själv en mycket skicklig konstnär och på sina resor hade han alltid med sig skissböcker.

Porträtt av August Anckarsvärd och Sofia Ulrika Bonde, Bystad herrgård

Bystad kom att bli en av mötesplatserna för både Sofias och Augusts släkter. Ofta kom gäster långväga ifrån och stannade en längre tid eftersom resorna vid den här tiden var både tidsödande och obekväma. Rikt umgänge och bildning var viktigt för familjen. August älskade konst och litteratur och samlade på både tavlor och böcker. I herrgården på Bystad inrättade han ett bibliotek och skapade en fin konstsamling. Han ägnade sig också själv åt konst. Vilka av hans intressen som delades av Sofia berättar inte källorna, men att Sofia hade ett intresse för musik framgår av en handskrivna

lärobok för gitarr som finns bevarad i hennes personarkiv. Självklart präglades Bystad och familjens liv där även av hennes intressen och passioner. Barnens utbildning och uppfostran ägnades mycket tid och eftertanke i familjen och det gällde både döttrarna och sonen. Men Sofia och August engagerade sig också i brukets övriga invånare och 1833 inrättades en folkskola vid Breven och en präst anställdes som lärare och brukspredikant.

En sida ur Sofia Ulrika Bondes gitarrlärobok, observera texten som är på franska. Släktarkiven på Bystad

Under Augusts förvaltning utvecklades Brevens bruk till ett järnproducerande bruk att räkna med. Under intensiva år på 1820- och 1830-talet uppfördes en ny masugn och en mekanisk verkstad. En annan banbrytande nyhet var en kolugn för framställning av träkol i industriell skala som togs i drift 1824, en förbättring som gav en tredjedel mer kol i utbyte och även biprodukterna tjära och träsyra. Hamrarna byggdes om och man uppförde en stålugn, en blåsmaskin, en slaggstamp och en manufaktursmedja. Den mekaniska verkstaden blev också allt viktigare för bruket.

Carl Göran Bonde skrev sitt sista brev till sin dotter Sofia den 16 oktober 1840, och berättade då att han skulle flytta till Nynäs sex dagar senare. Han gjorde så och efter ytterligare två dagar avled han på Nynäs vid en ålder av 83 år. Han begravdes i Sorunda kyrka.

Äldsta dottern Eva Gripenstedt, född Anckarsvärd (1819-1887), som vi snart ska stifta närmare bekantskap med, gifte sig 1942 och bosatte sig med sin make på Bystad. Mellan 1843 och 1856 tillbringade Sofia och August därför större delen av sin tid på Karlslund, en gård som hade ägts av Augusts bror men köpts av August när brodern inte längre hade råd att behålla den. Samtidigt hade Sofia ärvt Nynäs av sin far och de vistades även växelvis där. Hela tiden fortsatte August att driva Bystad med Brevens bruk, det fideikommiss som hans fru innehade. Från 1856 hyrde August en

våning vid Skeppsbron i Stockholm *för att sålunda passera vintrarna i Staden* och samma år sålde de Nynäs vidare till svärsonen, Evas man.

Sofia stod som innehavare av fideikommisset under totalt 59 år, men det är oklart vilken roll hon hade i praktiken. Det finns ingenting som tyder på att hon var involverad i egendomens förvaltande, men inte heller något som berättar om motsatsen. Eftersom hon hela tiden först hade sin far och sedan sin driftige make vid sin sida och inte blev änka, behövde hon aldrig axla det totala ansvaret själv. I nästa generation däremot skulle äldsta dottern Eva i allra högsta grad bli involverad i driften av såväl bruk som gods.

Eva Gripenstedt som innehavare

Eva, som av sin mor utsetts till att efterträda fideikommisset, gifte sig alltså 1842 med statsrådet Johan August Gripenstedt (1813-1874). Hon var då 23 och han 29 år gammal. Bröllopet hölls på Bystad där makarna också bosatte sig. Eva och Johan August fick fem barn:

- ❖ August (1844-1889)
- ❖ Sofia Johanna (1849-1894)
- ❖ Johan Theodor (1851-1918)
- ❖ Carl Gustaf (1853-1935)
- ❖ Gustaf Adolf Mikael (1855-1925)

Porträtt av Johan August Gripenstedt, ur Ny illustrerad tidning den 25 juli 1874, Tekniska museets arkiv

Porträtt av Eva Gripenstedt, Bystad herrgård

Evas man började sin karriär som militär, precis som Evas far hade gjort. Johan Augusts far hade ruinerats på grund av svåra tider för den jordägande adeln, och Johan August hade därför inte med sig några rikedomar att tala om. I och med giftermålet med Eva förbättrades hans ställning både ekonomiskt och socialt. 1846 lämnade han det militära och inriktade sig helt och hållet på vad som kom att bli en lång och framgångsrik politisk karriär, något som inte hade varit möjligt för honom tidigare utan Evas ekonomiska tillgångar. I 34 år var han medlem i riksdagen och under denna tid satt han 18 år i konungens råd. Johan August var även finansminister under åren 1856-1866. Han genomdrev reformer för det svenska näringslivet och hyllades senare som en av de politiska pionjärerna för det svenska industrisamhällets framväxt. Som finansminister gav han sig på arbetskrävande projekt som att ändra beskattningen på handel och ämbetsmännens löner och, inte minst, sitt speciella projekt att få igenom ett gediget statsskuldssystem för byggandet av landets stambanor. 1880 skrevs följande minnesord om honom i boken "Ur vår samtid":

Sällan har vare sig han eller någon annan riksdagstalare i vårt land åstadkommit hvad Gripenstedt som talare utförde den 7 och 8 oktober 1857 då han talade på riddarhuset, men till hela riksförsamlingen, vid dess gemensamma öfverläggning angående järnvägsbyggnader. Det första talet, späckadt med

statistiska uppgifter, egnade att bestyrka hans sats om Sveriges förmåga att bära 10 miljoner riksdalers skuld för järnvägsbyggnader, räckte tvenne timmar och åhördes med ljudlös uppmärksamhet. Det andra föga kortare, vann samma gehör, och motståndarna voro slagna.

Med hjälp av sin stora vältalighet drev han alltså igenom anläggandet av Sveriges första järnväg mellan Nora och Ervalla år 1856, och även västra stambanan som anlades 1862. Båda dessa järnvägslinjer blev direkt betydelsefulla för Brevens bruk. Samtidigt var det fortfarande hans svärfar August Anckarsvärd som oförtrutet moderniserade och förbättrade Bystad och Brevens bruk. Vid sidan av honom måste Eva haft ett större ansvar för gods- och bruksförvaltning än vad hennes mor haft för vid övertagandet av fideikommisset efter faderns och makens död flera år senare var hon redan en erfaren och skicklig gods- och bruksförvaltare.

1856 köpte Evas man Johan August godset Nynäs av sin svärmor Sofia, och därefter bodde de omväxlande på Nynäs och Bystad. Johan August var fortfarande mest inriktad på sitt politiska arbete och inte på förvaltning av egendomarna. I ett brev som han skrev till sin fru Eva 1863, då han var mitt uppe i sin politiska karriär, berättade han utförligt om kungens lömska och hemliga planer på en union med Danmark och kommenterade vad som stått i tidningen. I samma brev skrev han att han sände ett album till lilla Sophie som namnsdagsgåva, precis som hon önskat sig, men han nämnde knappt något om godset eller bruket. I ett annat brev samma år skrev han: *Tack även min rara fru för allt ditt styrande och ställande ute på Nynäs som jag finna mycket klokt och omtänksamt.* I detta brev avhandlade han också för ovanlighetens skull praktiska saker som ett nybygge på egendomen, in i minsta detalj med byggmaterial och att det nu definitivt var bestämt med byggmästaren. Brevet från Johan August till Eva är alltid skrivna i en väldigt älskvärd, respektfull och resonerande ton. De skrev också förtroligt till varandra om sina barn och problem som rörde dem.

Brevens bruk hade under denna period sin storhetstid och 1848 byggdes masugn och smedjor om enligt lancashiremetoden och stångjärnsproduktionen ökade med nära hälften. Runt mitten av 1850-talet hade bruket sin största produktionsvolym som bestod av både tackjärn och stångjärn. Vid den mekaniska verkstaden tillverkades produkter som cylinderblåsverk, ångpannor av koppar för brännvinsbrännierier, kvarnverk och vagnaxlar med tackjärnsbössor och riktskruvar till kanoner. 1864 inrättades en ny masugn längre norrut än den förra, och samtidigt uppfördes rostugn, kolhus och gjuteri. Evas far August var då 81 år och hennes mor Sofia 77 år.

Tre år senare avled Sofia, och fast det då var över 50 år sedan hon och August skrev kärleksbrev till varandra och planerade sitt bröllop, så råder det ingen tvekan om att August på ålderns höst fortfarande hyste starka känslor för sin hustru. När han vid 84 års ålder, efter sin hustrus bortgång och med darrig handstil skrev i de av honom påbörjade "Annotationer för Bysta egendom", är det sorg, värme och vördnad som strålar ut mellan raderna.

I mars 1867 skrev August för sista gången i "Annotationer ...". Med samma darriga handstil skrev han om sitt i alla avseenden lyckliga äktenskap, och att han kände han sig trött och oförmögen att sköta en stor och omfattande hushållning och därför med verklig glädje, tröst och belåtenhet nu genast lämnade över skötseln och ansvaret för Bystad egendom till sin äldsta dotter Eva, fullt övertygad som han var om att egendomen på så sätt skulle komma i mycket goda händer.

På följande sidor finns Augusts noteringar från februari och mars 1867.

Den 13 Februari 1867, i sorglig åminnelse så länge jag lefver förlorade jag genom en plötslig och då alldeles oväntad död, min innerligt och ömt älskade hustru född Sophia Ulrika Bonde vid 79 år 3 månader och 11 dagars ålder; Hon hade visserligen på de sista åren af sin lefnad varit mycket svag, men dagarna före fränfallet, var hon upplädd sysslande med vanligt utmärkt ordning med hushållsbestyren och små handarbeten, åt sin middag d. 12 med serdeles god matlust, gick som vanligt till hwila vid ½ 10 på aftonen utan det ringaste tecken till illamående och frågade mig som låg i min säng bredvid henne kl 12 och 3 på natten hvad klockan var och på morgonen låg hon ^{död} och kall i sin säng med ansigts uttryck af en behaglig dröm; lycklig, plågfri och fridfull död, som hon så väl förtjent genom en exemplarisk wördsamhet och wandel genom lifvet.

Ur "Annotationer för Bysta egendom" i februari 1867, Riksarkivet

Den 13 februari 1867, sorglig åminnelse så länge jag lefver, förlorade jag genom en plötslig och då alldeles oväntad död, min innerligt och ömt älskade hustru född Sophia Ulrika Bonde vid 79 år 3 månader och 11 dagars ålder. Hon hade visserligen på de sista åren af sin lefnad varit mycket svag, men de sista dagarna före fränfallet var hon upplädd, sysslade med vanligt utmärkt ordning med hushållsbestyren och små handarbeten, åt sin middag d 12 med serdeles god matlust, gick som vanligt till hwila vid ½ 10 på aftonen utan det ringaste tecken till illamående och frågade mig som låg i min säng bredvid henne kl 12 och 3 vad klockan var och på morgonen låg hon död och kall i sin säng med ansigts uttryck af en behaglig dröm; lycklig och plågfri och fridfull död som hon så väl förtjent genom en exemplarisk wördsamhet och wandel genom lifvet (...)

Texten nedan är renskriven från bilden på nästa sida.

(...) och då jag nu efter ett i alla afseenden 52-årigt lyckligt ägtenskap, tryckt av djup sorg och saknad, af en huld och älskad maka, samt vid 84 års ålder känner mig trött och oförmögen att sköta en stor och omfattande hushållning så är det med verklig glädje tröst och belåtenhet jag nu genast lemna Bysta egendom till min äldsta dotter Eva, Sophia, Charlotta, gift med Stadsrådet friherre J A Gripenstedt, fullt övertygad som jag är att egendomen sålunda kommer i mycket goda händer och då ingen bättre än jag vet hur mycket som fattas af nödvändiga arbeten och förbättringar med denna widsträckt egendom så hoppas jag att bristerna icke lägga sig till last som försummelse ty jag icke medhunit mera än vad som blivit uträttat under min förvaltningstid af egendomen och warom de af mig under 54 år gjorda anteckningar torde kunna bära wittnesbörd, och hwilka anteckningar jag härmed avslutar (...) Stockholm d. 6 mars 1867 Anckarswärd

honnors stoft! — Somid och saknadel af mig, käre barnbröder och
Mågan samt mitt barn Ragna Ragn. —
Minn mig med döden främfallna käre arbeta Bysta, Jula, som jag ägde genom
genom disposition af min Morbror den siste af Hällströmska släkten år 1868
och hade således vid sin död innehafvt ägdommen i 59 år, och då jag redan
efter ett alla afseenden 52 årigt lyckligt ättenskap, trycket af djupa sorg och
saknad, af en huld och älskad Makta, samt vid 87 års ålder kunnat mig tro
och förmågan, att göra en stor och omfattande behållning, så är det med visselig
glädje, tröst och belåtenhet jag nu genom Bysta ägdom till min älskade
dotter Eva, Sophie, Charlotta, gift med f. d. Stads Rådet och hvar S. M. G. G. G. G. G. G. G.
fullt afseende som jag är, att ägdommen således kommer i mycket
godt händelse; och då ingen bättre än jag varit hvar mycket som fattas af
vidvårdande arbeten och förbättringar vid denna vidsträckt ägdom,
så håller jag till arkitekten eller byggnadsmästaren till samt förvaltningsmästaren, till
jag ^{har} till vidvårdande mina en huld som lifligt uttryckt, under min
förvaltnings tid af ägdommen, och hvarom du af mig under 54 år gjord
förvaltnings tid af hvar, som för hvar är lifligt uttryckt till hvar hvar
sittens bord, och hvilka anteckningar jag hvarmed afslutar. —

Ätteligen rekommenderar jag till de nya ägarerna, mina gamla vänner
hvar om af alla, tynda, hvar om jag till mina så vitt älskade barn
af samt till den begär, att vid min efter naturens ordning, samt
intraffande bortgång är lifligt, minna brott barn då för hvar vid sikem
af min nu förut kortvariga älskade makta på den plats vi bestell
vitt på Ragnars Ragnars kyrka gård och i den jord där jag
under käre barns tid af min lifnad varit innehafvt. —

Stads Rådet den 6 Mars 1867. —

Herr Marswärd.

Efter Sofias bortgång lämnade han alltså enligt Sofias testamente över egendomen till sin äldsta dotter Eva, och Bysta fideikommiss gick nu från mor till dotter. August skulle själv leva ytterligare sju år, men utan det på ålderns höst tyngande ansvaret för fideikommisset. Sofia hade gjort ett förtydligande i sitt testamente för att ingen tvekan skulle kunna råda om att det var hennes äldsta dotter som skulle ärva fideikommisset efter henne, och inte, vilket var brukligt när ingen son fanns, någon av dottersönerna. Sofia ville förhindra att man efter hennes död skulle komma till *den enligt mitt förmenande orimliga och vidriga slutföljden* att hennes äldsta dotter inte kunde ärva fideikommisset om hon eller hennes systrar fött söner. Formuleringen är så intressant att den här återges i sin helhet:

Sedan till följd af föreskrifter uti det för Bysta fideikommiss egendom gällande fideikommissbref, att hvarje innehavare af fideikommisset skall sjelf bestämma sin efterträdare, jag dels redan för längesedan upprättat ett förordnande, hvarigenom jag, då fideikommisset icke får delas, utsett min äldsta dotter Eva Sophia Charlotta att i samma fideikommiss mig efterträda, dels och sedermera – efter det under tiden så väl min bemälda dotter, som hennes tvänne systrar ingådt äktenskap, hvilka alla välsignats med söner, och min uppmärksamhet blifvit fästad därå, att den 2e § i fideikommissbrevet möjligen kunde i strid med min åsigt om dess rätta mening, gifvas den tydningen, att jag vore pliktig till min efterträdare i fideikommisset, framför mina döttrar utse någon bland mina dottersöner – uti det emellan mig och min man den 4e april 1857 upprättade inbördes testamente till ofvanberörde förordnande meddelat ett tillägg för det fall att antingen en sådan tydning av fideikommissbrevet skulle ifrågasättas och anses vara den rätta eller ock min dotter Eva Sophia Charlotta före mig med döden afgå, så har jag nu, för att i en särskild handling fullständigt sammanfatta allt, som uti ifrågavarande hänseende utgör min yttersta vilja, härigenom velat, rörande successionen efter mig till Bysta fideikommiss, stadga och förorda som följer, nemligen:

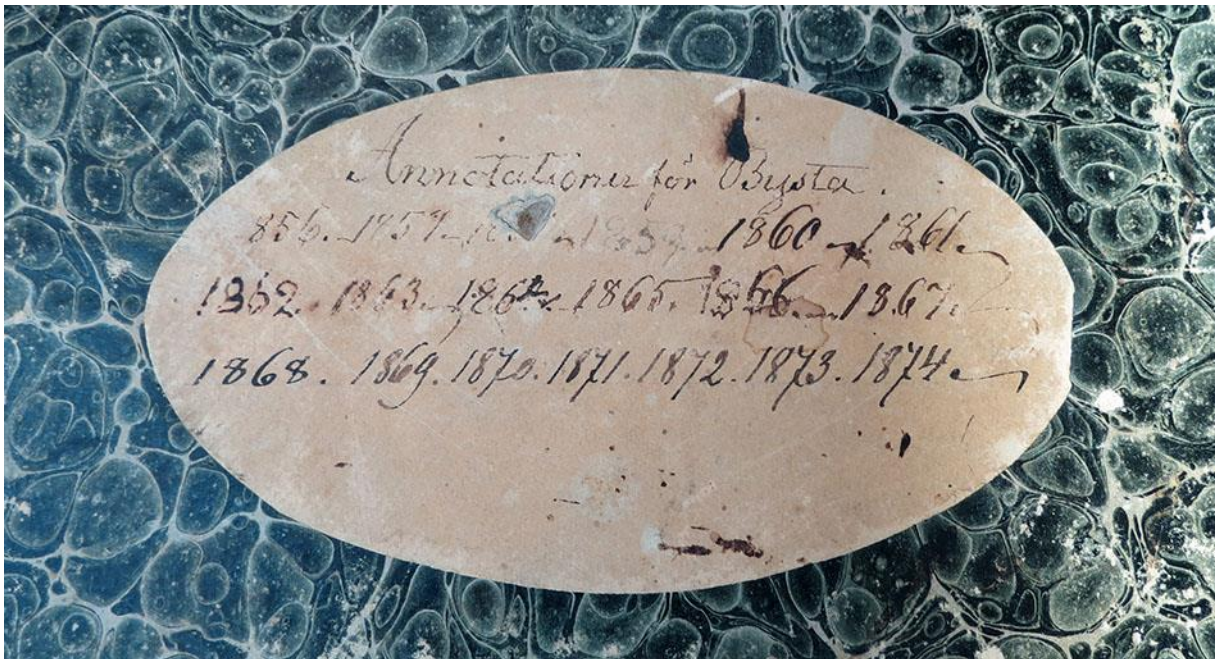
- 1) Att efter mig min äldste dotter Eva Sophia Charlotta, nu gift med stadsrådet m.m. Friherre Johan August Gripenstedt, skall tillträda såsom fideikommissarie med all den rät, fideikommissbrevet för en sådan bestämmer, innehafva och besitta Bysta fideikommiss egendom.
- 2) Att derest, emot förmodan, en sådan tydning af fideikommissbrevets 2e § som ofvan omförmäles, och genom hvars antagande den enligt mitt förmenande orimliga och vidriga slutföljden ankomma, att en fideikommissinnehafvres dotter icke kunde ingå äktenskap utan äventyr att genom sina egna barn beröfvas all rätt til fideikommisset, likväl skulle ifrågasättas och fastställas, samt i följd deraf min Dotter Eva Sophia Charlotta förklarar icke böra fideikommisset efter mig mottaga, min efterträdare i fideikommisset då enligt grunderna för fideikommissbrevets 10 § skall blifva den av min dotter eva sophia Charlottas söner som min bemälda dotter sielf dertill utser och bestämmer, samt
- 3) Att derest likaledes emot förmodan, icke heller detta sistnämnde förordnande befinnes överenskomma med fideikommissbrevets föreskrifter äfvensom i det fall att min dotter Eva Sophia Charlotta skall före mig med döden avgå, fideikommisset då skall efter mig tillfalla min bemälda dotters vid fideikommissets ledigblifvande andra son Johan Theodore. Till yttermera vilja har jag detta förordnande i nedanskrefne vittnens närvaro undertecknat med mitt Sigill bekräftat vilket skedde Bysta den 21 juni 1865, Sophia Ulrika Bonde.

När Sofia avled och lämnade fideikommisset till Eva hade hennes make Johan August just slutat med politiken och hade både tid och möjlighet att driva och förvalta Bystad och Brevens bruk. 1867 tillträdde han som ny förvaltare samtidigt som bruksinspektör Nyberg slutade sin tjänst. Nu följde sju år då Eva och Johan August tillsammans ansvarade för skötseln och driften av Brevens bruk, Bystad och även Nynäs. Uppdelningen dem emellan är oklar, men det är troligt att det var Eva som nu hade störst kännedom om egendomens förvaltning. Samtidigt anställdes en ny yngre bruksinspektör, C. G. Lindegren.

I ”Annotationer för Bysta egendom” år 1870 antecknade Eva vad som hänt under året. Det hade varit sämre tider under några år, men detta hade vänt och konjunkturen för järn pekade uppåt. Eva

redogjorde för vinsterna på tackjärnet och stångjärnet. Räkenskaperna för 1871, som ser ut att vara förda av Eva själv, visade återigen på goda förtjänster. En del av vinsterna, skrev Eva, användes under de kommande åren till reparationer av arbetarbostäderna, förbättringar vid bruket och uppförandet av ett nytt stort kolhus. Den 24 juni 1871 skrev August Anckarsvärd till sin dotter Eva:

Jag har en dag besökt Brevven och det med verkeligt nöje ty där hvar allt i den fullständigaste ordning, såväl den egentliga bruksdriften som landtbruket, som icke kunde vara bättre skött, än det är och lyckönskar jag Eder, mina vänner, att Ni uti inspektor Lindegren fått ett lika skickligt som humant biträde och erkänner gärna att både jag och inspektor Nygren mot slutet av vårt regemente voro föråldrade och opassande.

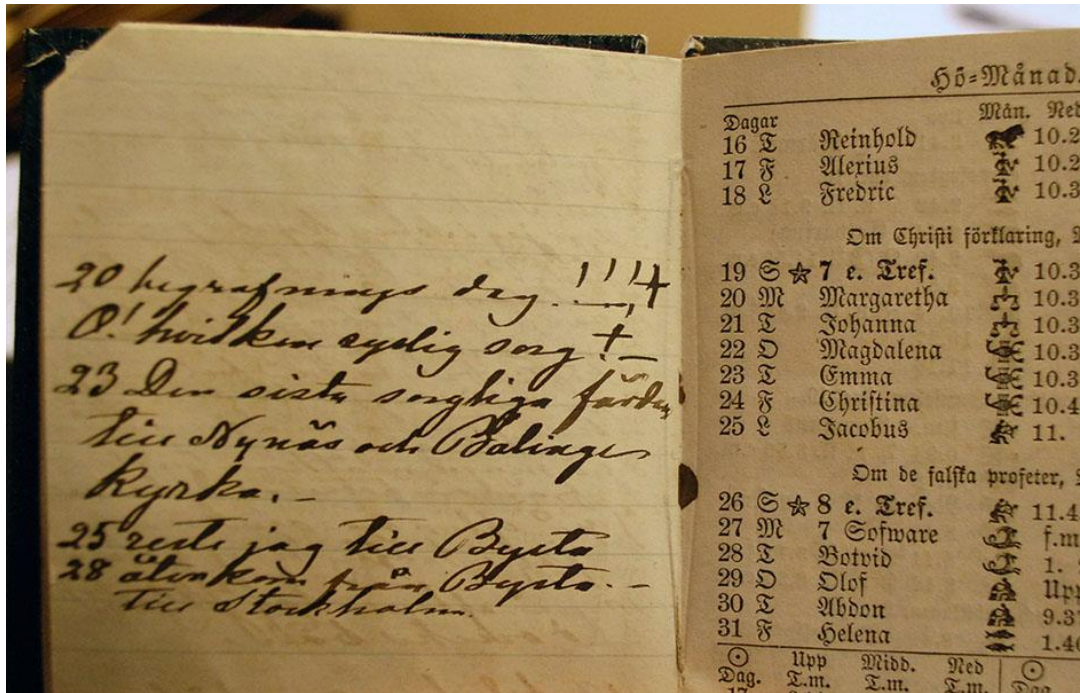
"Annotationer för Bysta egendom", Riksarkivet

Nu var det högkonjunktur och bruket gav stora vinster, men ändå fanns det orosmoln på Evas himmel. Maken Johan August hade sedan länge problem med sin hälsa, något som förvärrades med tilltagande ålder. Eva vakade plikttroget och självförsakande vid makens sida under hans mångåriga sjukdomstid. Bruket skötte hon hela tiden parallellt, då utan hjälp av vare sig sin far eller sin man. 1873 skrev sonen August ett brev till Eva: *Mycket tack för Mammans i Pappas namn egentligen, skrifna bref, som jag först emottog i onsdags. (...) Tråkigt var det att Pappa skulle få ett af dessa anfal i magen, som så ansätter hans krafter (...)* På sommaren 1874 skrev fadern från Bystad till Eva som då befann sig på Nynäs:

Din beskrifning om Gripenstedts tillstånd oroar och bedröfwar mig i högsta grad, både för hans skull som liden, och för den som bewittnar lidandet utan att kunna lindra plågorna, och beder jag innerligt till Gud att förläna dig styrka och undergifwenhet att möta de prövningar som kunna förestå dig.

En stor del av Evas tid gick åt till att resa mellan sina olika gods. Samtidigt behövdes hon mer och mer vid sin sjuke makes sida, och ibland kände hon sig nog tyngd och splittrad av kraven. På hösten 1874 skrev fadern Anckarsvärd till sin dotter Eva: *Jag har iakttagit dina resplaner och önskar rätt innerligt att du måtte stå ut med ett sådant flackande men beder dig vara försiktig med klädseln på dina resor ty höst kylan har redan börjadt att ganska kännbart gifwa sig tillkänna.*

Den 13 juli 1874 avled Evas make Johan August Gripenstedt, 61 år gammal, och Eva skrev i sin almanacka: 13 juli Klockan 9 ... Min största sorgedag. En vecka senare står: Begravningsdag!!! O! hvilken ryslig sorg! Den 11 augusti: Välsignelse och Frid öfver mitt käraste och bästa Minne. Mina böner och tankar följa dig.

Många av Eva Gripenstedts almanackor finns kvar på Bystad. Den översta bilden visar almanackan för 1874.

Eva Gripenstedt som innehavare och förvaltare

Eva var 55 år gammal, hon hade just blivit änka och snart skulle hon också bli faderlös.

Bruksinspektör Lindegren höll verksamheten igång vid Bystad och Brevens bruk, men det var många frågor som måste diskuteras med Eva som nu inte bara var innehavare, utan i egenskap av änka även förvaltare av hela fideikommisset och efter sin makes död även som ägare till Nynäs. Hon blev nu ännu mer involverad i allt från kalvningar och torparens naturaförmåner till handel och export av stål och upprustning av masugn och vattenvägar.

Lindegren vände sig ständigt till Eva i brev när hon inte var närvarande på Bystad. Han informerade henne och bad om tillstånd i en brevväxling som ofta var mycket rik på detaljer. I september 1874, bara några månader efter Evas makes död, skrev Lindegren till exempel om ett hästinköp. Brevbäraren hade med brevet fört med sig två hästar till Eva och Lindegren förklarade att han inte hade kunnat hitta några bättre på Skövde marknad, och att de ändå var oväntat dyra, 1 450 kronor. *Hästen som är van att i par gå till höger är 5 år och stoet, som troligen inte kört annat än enkelt, är omkring 4 år gammal. Allt står väl till här och någonting af vigt är jag icke i tillfälle att meddela. Wid största högaktning har jag äran teckna friherrinnan, Ödmiuke tjenare C G Lindegren.*

I oktober 1874 skrev bruksinspektör Lindegren till henne om ett revisionsarbete för Nynäs. Den tilltänkta revisorn hade tackat nej då han haft för mycket att göra och Lindegren hade nu en ny kandidat och ville ha hennes beslut om han skulle gå vidare med denne. Samtidigt började hälsan svikta hos Evas far August Anckarsvärd och Lindegren skrev: *Det är sorgligt att Herr Grefvens kroppskrafter så mäktat aftaga. Måtte hans bortgång icke vara alltför nära! (...) En uppgift på stångjernsafsändningen till Göteborg följer.*

I november samma år förlorade Eva även sin under alla år stöttande och uppmuntrande far. Eva skrev i sin almanacka: *12 november. Dog min älskade Far på Nynäs kl. 11 f.m.*

Eva stod nu helt ensam med ansvar för gods och bruk. Till sin hjälp hade hon bruksinspektorn och troligen även sin näst äldste son Johan Theodor, den son Eva hade valt ut som sin efterträdare till Bystad fideikommiss. I Evas almanacka finns från och till noteringar om att hon hade med sig Johan Theodor vid besök på bruket.

Eva bodde resten av sitt liv växelvis på sina båda älsklingsställen, barndomshemmet Bystad och makens ögonsten Nynäs. De korta dagboksnoteringar som Eva förde i sina almanackor som än idag finns kvar på Bystad, berättar om de många resorna mellan Bystad, Nynäs och senare även Regeringsgatan 32 i Stockholm där Eva hyrde en lägenhet. Hon besökte också Tidö där hennes dotter bodde med sin familj och många andra platser. Anteckningarna handlar ibland om besök på Brevens bruk som i almanackan från 1877. Här finns noteringarna: *Besågo vi gjutningen hela f.m. i Breffvens masugn. Och: Var jag vid Breffvens och besåg den nya ångsmedjan som då var igång. Att framgångsrikt driva ett järnbruk krävde ständiga investeringar och moderniseringar, och smedjan som Eva skrev om i sin almanacka uppfördes under åren 1876-1878 till en kostnad av 130 000 kronor. Även herrgården krävde upprustning och 1876 meddelade Eva:*

Vid Bysta började ett svårt men tacksamt arbete nemligen reparationen af det gamla bristfälliga boningshuset. Detta hade under många år endast nödortfittigt blifvit underhållet, ty det var så godt som utdömt (...) Till och med att man befarade att det gamla murkna träslottet skulle störta in. Desto större blef tillfredsställelsen när sedermera det gamla vördnadsvärda huset såväl in- som utvändigt visade sig i förnygrad skepnad, men i gammal klädedrägt, ty intet af den gamla karakteristiska stilen undergick vid denna reparation någon förändring.

Önskingar
från släkt till mina
iakttaga efter
Sedan

älskade Wägnar till

1874

och
Till min älskade Dotter Eva
önskingar till iakttagande efter min död
Att min kärlek värd.

och några små saker
som är som ett värdigt minne

August Anckarsvärds testamente med brev till sina barn, oktober 1874, Släktarkiven på Bystad

Trots Evas tunga förluster gick sällskapslivet vidare och den 1 november 1878 anordnade hon ett invigningskalas för det nyrestaurerade huset. Samtidigt firades 100-årsjubileet av Bystad fideikommissstiftelse.

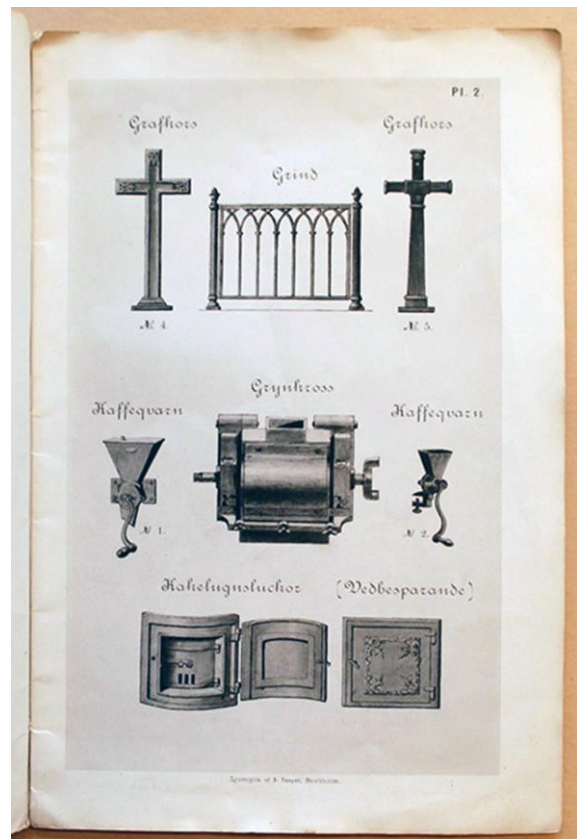
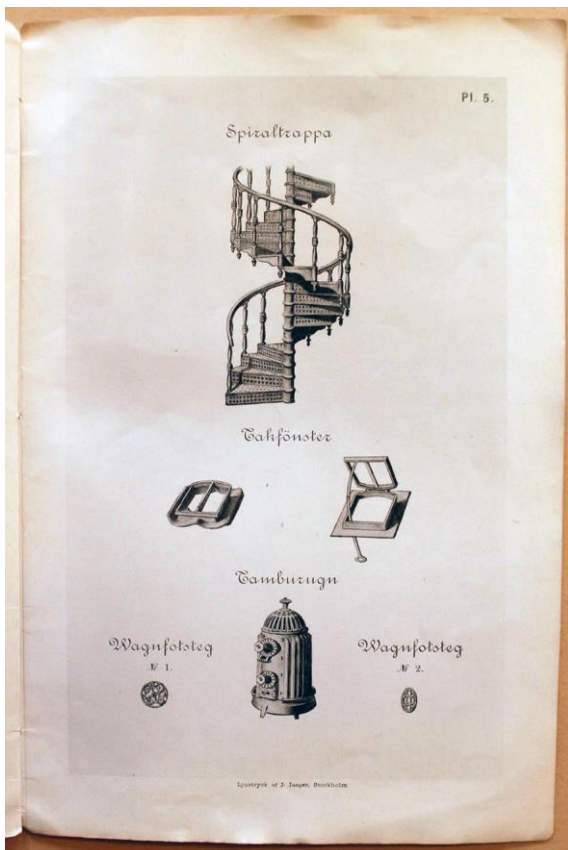
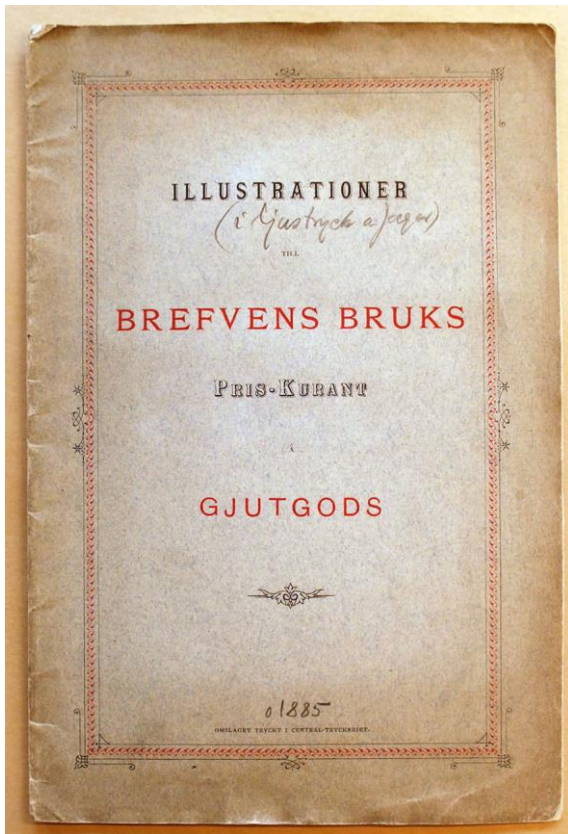
Att förvalta något på avstånd, som Eva nu allt som oftast gjorde med Bystad och Brevens bruk, var inte alltid lätt under en tid när såväl resande som postgång var långsam, och samtidigt de enda medlen för att kommunicera som stod till buds. 1883 utbröt en brand i kolhusen vid Brevens bruk. Eva som var i Stockholm vid denna tidpunkt underrättades via telegram från bruksinspektör Oscar Larsson som 1880 hade efterträtt den bortgångne Lindegren: *Eld utbruten i kolhusen vid masugnen. Inom en timme båda kolhusen nedbrunna. Elden nu begränsad. Släckning af kolen pågår. Vidare bref 4-tåget. /Larsson*. Eva lade stor vikt vid händelsen och beskrev den utförligt i sin almanacka:

På aftonen fick jag Telegram (...?) från Stockholm-Kilsmo-Brevens att en svår eldsvåda utbrutit i kolhusen vid Brevens. Inom en Timme var båda kolhusen nedbrunna och 2 500 läster kol förstörda genom glödning och sedermera vattendränkning, ty släckningsarbetet pågick i 3 dygn sedermera med 200 man oafbrutet innan elden var slut. Olyckan hade troligen uppkommit derigenom att gnistan flugit från gjuteriet eller masugnen som var igång, och på detta var antändt spåntaket på kolhusen. Hus och kol voro försäkrade i länets huvudstadsbolag men ännu oafgjort huru stor ersättning som kommer att lemnas.

Fem dagar senare skrev hon att hon varit på plats och sett förödelsten med egna ögon. Senare samma år byggdes ett nytt kolhus upp.

The image shows an open handwritten ledger with two pages of tables. The left page is titled "Här utvidas 1872 och där utvidas 1873 samt 711.3 läster" and contains a large table with columns for various locations and quantities. The right page is titled "Skörden dröfve vid Bygga och dess underlydandes gårdar" and contains another large table with similar columns. There are also smaller tables and text notes on the right page.

Eva Gripenstedt var påtagligt involverad i förvaltningen av Bystad fideikommiss, även före makens och faderns bortgång 1874. Här är ett exempel på räkenskaper skrivna av Eva 1873, ur "Annotationer för Bysta Egendom", Riksarkivet

Brevens bruk prisurant gjutgods 1885, Tekniska museets arkiv

Ett av Evas makes viktigaste politiska projekt hade handlat om landets järnväg. Eva tog senare själv upp frågan om järnväg till bruket och drev under åren 1882-1886 igenom byggandet av en smalspårig järnväg mellan Kilsmo och Brevens bruk. Att ta på sig ett projekt av den här storleken krävde både tålamod, kunskap och mycket pengar. Det var tillstånd som skulle sökas och många brev som skulle formuleras. I ett av dessa många brev, som citeras i sin helhet nedan, skrev Eva till Generaldirektören, Chefen för Statens Järnvägsstyrelse Herr C. O. Troilius. Brevet är daterat den 18 augusti 1885, och därefter följde en intensiv brevväxling mellan de båda parterna som ännu till stora delar finns bevarad i Evas personarkiv. Hennes brev andas stor envishet och beslutsamhet:

På det högsta beder jag om ursäkt för det besvär jag möjligen förorsakar genom dessa rader. Saken är den att jag genom ett järnvägsbyggande emellan Brevens Bruk och Kilsmo Station, är i behof af Edert medgifvande till några förmåner från Statens område vid Kilsmo. Jag vill därför ödmjukast anhålla att först från enskild väg få göra den förfrågan huruvida någon anmärkning kan göras emot insändandet af en ansökan till Statens järnvägsstyrelse, i den form som medföljande förslag utvisar. Alla dessa planer synas bäst af den ritning som jemte två olika ansökningar bifogas. Att den vidsträcktare begäran önskas företrädesvis är naturligt, men skulle denna icke kunna medgifvas så får jag med tacksamhet taga emot bifall till den andra. Under afvaktan från Edert benägna svar har jag äran teckna Med (...?) Högaktning ödmjukeligen E Gripenstedt

Hela projektet kostade 58 400 kronor. Tågen som dels gick med lastvagnar och dels med dressin kom att dras av två ståtliga lokomotiv med namnen "J. A. Anckarsvärd" och "Brevens Bruk". Den nya järnvägslinjen visade sig vara en riktig satsning för utan järnvägen hade inte bruket kunnat drivas vidare så länge.

Av den omfattande brevväxlingen mellan henne och förvaltare, bankirer, släktingar och andra framgår hennes fullständiga inblandning i allt som försiggick vid bruket. Bruksinspektör Oscar Larsson skrev resonerande till henne 1885, om hur de skulle göra för att eventuellt lyckas få lite överskott under året nu när priserna på stångjärn var så låga. Bankirerna hyste den största respekt för henne, delvis självklart på grund av den stora rikedom hon nu var innehavare av: *Med anledning af mycket ärade af d 16 d:s hafva i dag till Häradshöfd Westman remitterat 30.000 kronor och hade naturligtvis intet hinder mött om Fru Friherrinnan hade behagat disponera större belopp.*

I 13 års tid var Eva Gripenstedt ensam innehavare med full besittningsrätt till Bystad och Brevens bruk. Eva avled den 8 december 1887 vid 68 år års ålder. Begravningen hölls i Bälinge kyrka nära Nynäs i Södermanland och i minnestalet sades att hon hade varit en välkommen gäst hos både kungen och i de högre samhällsklasserna, inte bara genom sin höga samhällsställning utan särskilt genom sitt enkla, intagande och angenäma sätt. Men det framhölls ännu mer hur omtyckt hon hade varit av sina anställda:

Så allmänt saknad och begråten (...) Jag tror ej, att öfverdrift ligger i mina ord. Ty hvad vittna dessa skaror, som idag ha tågat upp till tempelgårdane att bringa henne, den älskade, sitt sista farväl, sin vörndnad, sitt tack? Hvad vittna dessa strida tåreflöden hos såväl de äldre tjänarne som hos dem, hvilka blott någon tid rönt prof på hennes sig till allt och alla sträckande omvårdnad, hennes hjertliga välvilja?

Efter Evas död övergick Bystad enligt hennes önskan till näst äldste sonen Johan Theodor Gripenstedt. Eva hade valt att, som hon skrev i sitt testamente *på grund af särskilda förhållanden och efter moget öfvervägande* utse Johan som sin efterträdare. Hon skrev vidare att hon därmed förbigick sin äldste, dock alltid innerligt älskade son August. Värt att notera är också att redan 1865 hade Evas mor Sofia i sitt testamente valt ut Eva som sin efterträdare till fideikommisset, men om Eva skulle avlida före henne var det Sofias önskan att dottersonen Johan Theodor skulle bli ny fideikommissarie. Evas äldsta son August hade tidigt omyndigförklarats på egen begäran och hade tydligen inte god hand med pengar. För att kompensera honom och bidra till hans försörjning skulle den nye fideikommissarien Johan Theodor förse August med en livränta på 8 000 kronor om året

under resten av hans liv. Eva skrev att detta var hennes moderliga önskan även om den möjligen överskred hennes lagliga befogenhet. Och så blev det, men bara i två år fram till Augusts död vid 45 års ålder. Johan Theodor ärvde med fideikommisset även de skulder som fanns sedan Evas nyinvesteringar och reoveringar, särskilt den nyligen fullbordade järnvägen mellan Kilsmo och Brevens bruk som kom att bli så viktig för brukets framtid. Resten av arvet inklusive fastigheterna delades upp mellan barnen enligt Evas instruktioner. Mindre summor pengar gick till hennes anställda, till skolan, kyrkan och de fattiga i Bystad och på Brevens bruk.

Här har vagnen med hästarna körts fram och fasaden är prydd med en stor flagga. Ur Svenska slott och herresäten av Nils Sjöberg, 1911, Tekniska museets arkiv

En historieskrivning utan kvinnor

De fyra kvinnliga huvudpersonerna i denna berättelse nämns knappt i den historiska litteraturen. I ättartavlor och biografiska lexikon är de omnämnda med födelse- och dödsår i egenskap av hustrur eller döttrar, men enbart under rubrikerna som rör deras äkta män eller fäder. Ibland, men inte alltid, förekommer uppgifter ifall de äger eller ärver egendom. Enstaka böcker tar upp någon av kvinnorna. I boken "Mitt Livs Minnen" från 1922 berättar Clas Lagergren, vars morfar var anställd som bruksinspektor på Brevens bruk, om de historier han som barn fick höra om Bystads ägare. Han skriver om Sofia Ulrika Bonde:

Det är underligt, att hon ej förr blivit gift, då hon var arvtagerska till Bysta och Brevens gods och efter ett porträtt av Breda, som finnes på Bysta, i sin spädhet var typiskt fin och förnäm med vackert hår och förtjusande ögon. Men kanske var hennes lilla bräckliga gestalt i faderns – den kloke gamle Carl Göran Bonde, en av Rikets herrar – ögon icke lämplig för äktenskap och att bära barn, men det bevisade hon, att hon dugde till, och gifte sig med den högreste, vackre Johan August Anckarsvärd.

Lagergren berättar vidare att Carl Göran Bonde sagt åt sin dotter att om hon fick en sådan grann karl som Anckarsvärd skulle hon inte göra sig några illusioner att han skulle vara henne trogen.

Du min lilla Sophie, måste förstå att du får blunda för allt, och så hade han kysst henne faderligt ömt och hon hade nigit för den fine fadern med den stora världsklokheten och lagt hans ord tyst på sitt otroligt klappande lilla hjärta. Och hon hade gjort som fadern sagt, hon hade blundat för mycket.

Vare sig dessa rader är ett exempel på författarens kvinnosyn eller skildrar verkliga förhållanden så ger de en alltför endimensionell bild av Sofia. Hon och många fler kvinnor förtjänar att istället få tråda fram som levande människor av kött och blod, så långt det låter sig göras. Trots frånvaron av dem i den historiska litteraturen har de kvinnor som här studeras lämnat efter sig ett gediget historiskt arkivmaterial i form av brev, dagböcker, anteckningsböcker, kassaböcker m.m. vilket gör det är möjligt att ana mer av den värld de levde i. Alla kvinnorna med undantag av Christina Sofia Sack har efterlämnat egna personarkiv och möjligen fanns det en medveten avsikt att på detta sätt skriva in sig i historien. Eva skrev själv, när hon tog över sin faders "Annotationer över Bysta" *Att icke för alltid låta denna bok vara avslutad, bjuder dock en skyldig pietet och äfven manar till att fortsätta den, den önskan att efterkommande allt framgent skola kunna med tacksamhet erinra sig förgångna tidens sträfvanden.*

För att kunna skriva denna berättelse har flera hundra år gamla, till synes lösryckta fragment ur kvinnornas liv studerats. Det måste dock poängteras att ett arkiv alltid består av material som av någon anledning har valts ut för att bevaras, och följaktligen är urvalet subjektivt – konflikter bevaras till exempel sällan på detta sätt. Arkivmaterialet kan självklart aldrig ge hela sanningen, och tolkningarna är dessutom alltid en återspeglning av den tid uttolkaren lever i. Trots alla dessa förbehåll är det väl värt att tränga in i en människas efterlämnade handlingar och göra ett allvarligt försök att skildra de omständigheter som utgjorde ramen för hennes liv. Fokus i denna studie har legat på kvinnornas ägande och förvaltande av egendom.

Analysen av det studerade materialet är dels densamma som i studien om Henrietta Falkenberg vid Hasselfors bruk, och dels en vidareutveckling av resonemangen och en tillämpning på de fyra kvinnor som här presenterats. Dessa kvinnor har tillhört Sveriges absolut rikaste och mest inflytelserika kretsar under sina livstider. De har alla flyttat runt mellan sina stora egendomar i Mellansverige och haft mycket personal i sin tjänstestab, men de har samtidigt levt under delvis olika omständigheter.

Hushållet som verksamhet och maktbas

I teorin var kvinnors myndighet och inflytande minimalt. Både legalt och säkerligen ofta i praktiken, saknade kvinnor nästan helt möjlighet att styra över sina liv. Den viktigaste försörjnings- och arbetsenheten i samhället var hushållet och mannen var den som bestämde över hushållets resurser och arbetskraft. Han representerade hushållet utåt, professionellt och politiskt. Hustru och barn däremot var omyndiga. När sönerna med tiden blev myndiga förblev flickorna omyndiga. De hade målsman och giftoman, vanligen fadern, som bestämde över dem och över deras egendom och arbete innan de gifte sig. Från tiden före Sofia Ulrika Bondes giftermål med Johan August Anckarsvärd finns förmyndarräkningar signerade av hennes far bevarade i hennes arkiv. När hon skulle köpa en ny släde för sina många resor eller när hon önskade köpa sig pärlor och smycken, frågade hon sin far om råd men också om tillstånd. Att han uttryckte sig med formuleringar som mer var rådgörande än strängt bestämmande berodde på deras goda relation, men självklart också på deras överflöd av pengar. När det slutligen gällde var det han som beslutade över hennes pengar trots att fideikommisset hade varit hennes sedan hon var 19 år gammal. (...) *men om lika stora jemna pärlor kunna fås som dem du redan äger, då tillstyrker jag väl att du må köpa 100 styck om de kunna fås för 3 sk Banco styck. Skulle åter meningen vara den, att de som förr kostade 3 sk Banco nu kunna fås för 10 sk Banco så är priset så öfverdrifvet att man bör låta vara det.*

När kvinnorna gifte sig övergick dessa befogenheter på deras äkta män. En gift kvinna kunde inte ingå kontrakt, inte låna pengar, hon kunde inte heller använda sin egendom till säkerhet för lån. Om särskilda omständigheter rådde kunde däremot även en gift kvinna få dispens att tillträda som familjens överhuvud istället för sin make. Kvinnors omyndighetstillstånd upphävdes gradvis med början på 1850-talet och helt och hållet först 1921 då makarna fick lika rättigheter i äktenskapet. Innan dess var alltså en kvinnas makt teoretiskt sett minimal. Men teori är inte detsamma som praktik, och bilden av hushållet som maktbas och de adliga fruarnas roll i detta kommer här att nyanseras.

Frun i huset hade som regel huvudansvaret för hushållets nycklar, något som ibland till och med manifesterades med en överlåtelse av nycklar i samband med giftermålet. I hur stor utsträckning detta var ett tecken på kvinnans makt i hemmet har diskuterats fram och tillbaka bland historiker. Tydligt är i vilket fall som helst att hushållet är centralt när man ska studera kvinnor och makt historiskt eftersom det tycks vara ur den positionen som kvinnans legitimitet hämtades. Att förstå hushållets roll och plats i samhället blir viktigt för att förstå inom vilka ramar kvinnor kunde utöva makt. Därför blir det också relevant att ställa sig frågan vilken omfattning dessa adelskvinnors hushåll kunde ha.

Herrskapen befattade sig inte med praktiskt hushållsarbete i egentlig mening utan till detta organiserades personalen. Att organisera ett hushåll som ofta bestod av flera stora gods mellan vilka man flyttade med häst och vagn, samtidigt som tjänstefolk, kökspersonal, trädgårdsmästare, drängar och hästkarlar var stationerade på samtliga gods, måste ha varit ett stort bestyr. Detta var på självhushållningens tid och även om mycket köptes in till hushållet hos rikare adelsfamiljer så gällde fortfarande hos den godsägande adeln att det mesta som behövdes måste produceras på egna marker. Säden skulle sås och skördas, äppelträden skötas och äppelmos kokas, korna skulle kalva och grisarna slaktas och så vidare. Många anställda fick betalt in natura. Man hade ofta gäster och sällskapen som skulle serveras mat varje dag var som regel omfattande. Att säden som såddes skulle räcka hela året och mjölken som korna gav skulle räcka inte bara till hushållet, utan även till att betala skummjolk till kusen eller till att sälja smör i staden, gör att bara mathushållningen var ett mycket större projekt än vad man först tänker sig.

Bystad fideikommiss utgjordes 1841 av omkring 50 hemman, belägna inom sju särskilda socknar. Utöver Brevens bruk fanns tre större tullmjölkvarnar. Vid denna tid stod Sofia Ulrika Bonde som

innehavare av fideikommisset och hennes make August Anckarsvärd var starkt engagerad i förvaltningen. Sofia hade just ärvt Nynäs av sin far och även detta gods krävde stora insatser av olika slag. Förutom de egna herrgårdarna och bruken ingick dessutom ofta också brukens kyrkor och skolor och fattigvård i egendomens ansvar. När präst- och lärartjänster skulle tillsättas och när sjuka eller ålderstigna människor skulle få vård och hjälp i hemmet var herrskapen ofta inblandade eller rent av ansvariga.

Hushållet som dessa kvinnor skulle organisera påminde om företag *även* om vi bara räknar med verksamheten inom herrgårdens fyra väggar. Om ansvaret även inbegrep trädgård, jordbruk, skogsbruk och/eller järnbruk så krävde detta samma typer av kunskap som hanterades inom husets fyra väggar, men i större skala. Administration, organisation och bokföring var den stora gemensamma nämnaren mellan hushåll och exempelvis järnbruk, vilket gjorde att steget för en godsägande adelskvinna att träda in i sin mans ställe vid hans frånvaro inte var så stort som det kunde verka. Samtidigt fanns det uppenbara skillnader mellan de här studerade kvinnornas intresse av att axla denna roll. Sofia Ulrika Bonde som själv aldrig blev tvungen att förvalta visade aldrig tecken på att involvera sig i verksamheten utanför hushållet på samma vis som sin dotter Eva. Samtidigt var det för Sofia en självklarhet att hennes dotter skulle ärva fideikommisset, med alla de rättigheter som tillhörde en fideikommissarie, trots att hon var kvinna. Hon såg det till och med som "vidrigt" om så inte skulle kunna vara fallet.

Adelskvinnors bildning

Att adelns unga kvinnor inte fick skolutbildning på samma sätt som adelns unga män fick, betyder inte att de saknade bildning. Kanske saknade de kunskap i latin, grekiska, fortifikation, befälsföring eller fäktning, allt sådant som ansågs viktigt för unga adelsmän. Norrhem menar i sina studier av adelskvinnors politiska inflytande under 1600- och 1700-talet att detta självklart var ett hinder för kvinnor. Mycket av den kunskap som *ansågs* vara nödvändig för att få tillträde till beslutfattande gavs inte till dem. Men genom att bara se på vad de inte fick riskerar man, betonar han, att missa en viktig poäng.

Unga kvinnor som uppfostrades i en aristokratisk miljö på 1700-talet var ofta mycket bildade och de kunde både läsa och skriva på flera språk. Om de dessutom ägde jord förväntades de vid behov kunna sköta godsförvaltning och arbetsledning. Detta innebar att de fick lära sig att räkna, föra bok och att styra över personal. Norrhem menar att mödrarna var en viktig länk i denna kunskapsöverföring. Begreppet "uppföstran" räcker inte till som beskrivning av den kunskap som överfördes från mor till dotter i den kvinnodominerade miljö som dessa unga kvinnor ofta växte upp i och, påpekar Norrhem, denna form av utbildning är något som vi ännu vet väldigt lite om. Ett sätt att lära sig mer om kvinnors ägande och inflytande historiskt, menar han, skulle därför vara att för omväxlings skull studera sig i de matrilineära system som så sällan har uppmärksammats i historiska studier – att genealogiskt följa en kvinna bakåt eller framåt i tiden. Detta var en av anledningarna till att låta denna berättelse om kvinnliga bruksägare vid Brevens bruk handla om två mödrar och deras döttrar.

Norrhem konstaterar i sina studier att många av de blivande riksrådshustrurna under stormaktstiden växte upp med mödrar som administrerade stora jordagods och därtill ägnade sig åt handel, detta på grund av en av olika skäl frånvarande make. Döttrarna såg och lärde sig att fatta beslut om och administrera ekonomi och arbetsfördelning samt att idka handel. Att så även var fallet bland de rika bruksägande släkter som fanns runt om i Bergslagen, framgår tydligt i Kerstin Westerlunds bok *Kvinnliga brukspatroner*. Änkor eller kvinnor med politiskt eller militärt aktiva män förväntades i sina mäns frånvaro kunna axla makens roll som ägare på bruket och godset och deras döttrar likaså. Eva Bielke blev tidigt änka och behärskade till fullo rollen som förvaltare av många och stora egendomar som även innefattade gruvdrift och handel med utlandet. Hennes äldsta dotter Christina Sofia Sack hade alla möjligheter att lära sig av sin mor och var säkerligen ingen nybörjare när det gällde att anställa personal, sköta bokföringen eller ägna sig åt försäljning i stor eller liten skala när hon vid en ålder av 42 år blev änka och därigenom ägare till många mycket stora egendomar. Att hon samtidigt ärvde en mycket stor skuld gjorde inte denna förvaltning enkel, och kanske är det inte konstigt att den hon först tänkte skulle hjälpa henne ur hennes akuta knipa var hennes mor som hade många års erfarenhet av att hantera stora egendomar. Eva behärskade också franska och skrev brev till sin bror på detta språk.

Norrhem menar att bristen på forskning gör att det är oklart hur vanligt det var att döttrarna likt sönerna undervisades i hemmet av en magister eller guvernant på 1700-talet. Uppgifter saknas om Eva Bielkes och Christina Sofia Sacks utbildning. Det kan möjligen konstateras att kunskaper i att skriva på franska knappast är en följd av "uppföstran" utan snarare "utbildning" som troligen också innefattade en lärare av något slag. Sofia Ulrika Bonde skrev långa brev till sin far, hon och hennes make August lade stor vikt vid utbildning och kultur, och detta gällde både de egna barnen och de anställda på Brevens bruk. 1821 instiftade August en vuxenskola på bruket, och 1833 även en folkskola. Först 1842 blev folkskolan obligatorisk i Sverige så August var ganska tidigt ute. En präst anställdes som lärare och brukspredikant. Barnens utbildning och uppföstran ägnades mycket tid och eftertanke i familjen och inrättades, visserligen på olika sätt för döttrarna som för den ende sonen Carl Mikael, men väl genomtänkt för dem alla. Döttrarna fick en fransk och en svensk guvernant och det bestämdes att även bruksinspektorns dotter skulle få ta del av samma undervisning. För sonen

Carl Mikael fanns en annan plan då han ansågs skämmas bort för mycket av sin mor Sofia. Han tillbringade veckorna på Brevens bruk och undervisades där av sin informator och även av bruksinspektorn och hans maka. Fideikommissbrevet sade att fideikommisset skulle ärvas av en son om sådan fanns, och därför skulle Carl Mikael förberedas för detta framtida ansvar. När han avled tragiskt vid en ålder av 9 år måste denna plan ändras och hans syster Eva utsågs till fideikommissets nästa innehavare. Eva var bara ett barn då, men i full färd med sin grundutbildning, och hennes mor Sofia såg det som självklart att istället för sin döde son utse sin äldsta dotter som sin efterträdare till fideikommisset.

Änkor fick det andra kvinnor inte fick

Lagen gjorde skillnad mellan könen i framförallt tre avseenden nämligen arv, giftorätt och myndighet. Med giftorätt menades rätten till boets egendom bortsett från egendom som någon av makarna hade ärvt. Lagen gjorde skillnad på adel och bönder å ena sidan och borgare och andra ofrälse stadsbor å andra sidan med benämningen landsrätt och stadsrätt. Landsrätten som alltså gällde för både adel och bönder var mer konservativ och följde principen med dubbelt så stor andel för en man som för en kvinna. För stadsrätten gällde lika delning. Giftorätten byggde på samma princip och mannen fick dubbel lott mot hustrun. 1846 infördes lika arvsrätt för son och dotter enligt landsrätt, en reform som således fick effekter för i första hand bond- och adelsbarn. Samtidigt infördes lika giftorätt. Både Sofia Ulrika Bonde och hennes dotter Eva Gripenstedt levde tillräckligt länge för att hinna uppleva denna förändring, men i just deras fall spelade detta kanske inte så stor roll eftersom deras arv var ett fideikommiss som i sig stod utanför den ordinarie arvslagen. Som regel var fideikommissformen med sitt ensidiga favoriserande av män till stor nackdel för kvinnor, men det fanns undantag som i fallet Bystad. Lagrätten om dubbelt arv till en son sattes lite ur spel när en kvinna väl hade utsetts som efterträdare till fideikommisset.

Kvinnor saknade rätt att disponera – förvalta – det de ägde. Kvinnor ägde, medan män både ägde och disponerade. Skillnaden innebar att kvinnor saknade formell rätt att göra något med den jord de ärvde, som att köpa, sälja eller pantsätta den, och detta fick en avgörande betydelse för hur den samhälleliga maktutövningen i det äldre samhället var organiserad. Svenska kvinnor kunde alltså ärva hur mycket som helst utan att de formellt sett kunde disponera – förvalta – sitt arv. Männen ärvde förutom det egna arvet dessutom rätten att disponera egendom från sin hustrus släkt, förutsatt alltså att han gifte sig. På grund av den egendom de disponerade deltog män till exempel i offentlig rättsskipning. 1734 års giftermålsbalk övertog medeltida principer och även om en del andra reformer då såg dagens ljus hölls mannens äktenskapliga förvaltningsmonopol kvar fram till 1920 års lagändringar. I Sverige gick lagen däremot inte lika långt som i det anglosaxiska området, där mannen blev ägare till kvinnans egendom vid giftermål och fick sälja denna utan hustruns eller hustruns släkts samtycke. Men det viktiga undantaget från allt detta omyndigförklarande var änkor. Att änkor undantogs skapade möjligheter för såväl Eva Bielke, Christina Sofia Sack som Eva Gripenstedt. De kunde ta lån, gå till rätten, sälja och bruka egendomen precis som en man efter att de blivit änkor.

Vid närmare studier av ägarlängder för en del större gods på 1600-talet syns förvånansvärt många kvinnliga namn. Som tidigare nämnts menar Norrhem att så mycket som en femtedel av jorden i 1600-talets Sverige kontrollerades av kvinnor. In på 1700-talet tunnades dock andelen kvinnor ut. En anledning till detta var att arv genom så kallade fideikommiss blev allt vanligare. När ett fideikommissbrev upprättades angavs vilken arvsordning som skulle gälla för en egendom. Det vanligaste var att egendomen skulle ärvas odelad från far till äldste son. Om det helt saknades söner kunde i några fall en dotter komma ifråga, men vissa fideikommiss gick i arv enbart till män och om det inte fanns några söner kunde egendomarna övergå till en man i någon annan del av släkten. Bystad blev fideikommiss 1778, och formuleringarna i fideikommissbrevet banade väg för en mindre rigid syn på arv än vad som var brukligt. I brevet stod att varje fideikommissarie själv skulle utse som sin efterträdare den av sina söner, när sådana fanns, som ansågs mest lämplig. Här finns två avvikelser från normen, det var inte nödvändigtvis den äldste av sönerna utan den mest lämplige som skulle utses till efterträdare. Och, ännu mer intressant i det här sammanhanget, formuleringen ”när sådana fanns” som syftar på söner öppnade för tolkningen att en kvinna kunde ärva fideikommisset, vilket också skedde vid två tillfällen. Visserligen såg sig Sofia tvungen att särskilt motivera valet av sin dotter Eva som sin efterträdare framför någon mer avlägsen manlig släkting, men hennes önskan efterlevdes.

Att gifta sig av kärlek eller strategi

Ägande innebar självklart också makt. När Norrhem studerar politiskt inflytande bland kvinnor konstaterar han att graden av inflytande ofta sammanhänger med om dessa kvinnor ägde och/eller kontrollerade jord. Både för att detta verkar ha gett henne en annan uppfostran och utbildning, men också av andra orsaker som Norrhem belyser. Bördsadeln byggde maktanspråk på börd, ståndsexklusivitet och jordägande. I alla dessa tre kategorier kunde kvinnor bidra till hushållets maktanspråk. Kvinnor som ägde jord förde mycket påtagligt med sig maktresurser in i ett hushåll och särskilt betydelsefullt kan det ha varit om maken var ekonomiskt beroende av hustrun. Bördsadelns kvinnor kunde därigenom även ställa legitima anspråk på delaktighet.

I och med att kvinnor kunde ärva mark men inte förvalta den kan man se hennes funktion som maktförmedlande istället för maktskapande. Enbart män hade rätt att besluta om äktenskap. I lagens bestämmelse om rätten att vara giftomän var det enbart aktuellt att reglera beslut om kvinnors giftermål och lagen rangordnade kvinnors manliga släktingar för denna uppgift. Moderns roll var enbart rådgivande, och i lagen står (...) *dock med moderns råd om hon lever*. Inte ens om modern var änka hade hon rätt att vara giftoman åt sin dotter. Däremot föreskrev lagen inga straff för den kvinna som vägrade gifta sig, men om hon gifte sig mot giftomannens vilja förverkade hon därmed sin arvsrätt. Detta var en stor kränkning av kvinnors rättigheter men självklart hände det då och då att fäder lät sina döttrar gifta sig efter egen vilja eller att det istället var modern som bestämde. Lagen styr över praxis och över de fall där det blir konflikter, men det är inte detsamma som att allting alltid skedde i enlighet med lagens paragrafer.

För hushåll med politiska och sociala ambitioner var äktenskapet en arena för strategisk planering och en kvinnas goda släktförbindelser tillmättes stor betydelse när allianser planerades och ingicks. Det mest effektiva sättet att komma in i ett mäktigt nätverk eller en åtråvärd bransch var att gifta in sig. En man med politiska ambitioner måste under 1600- och 1700-talet ha en privat förmögenhet för att kunna leva ståndsmässigt, bjuda flott och bli tagen på allvar. Politiskt inflytande gick hand i hand med villigheten att utföra tjänster åt staten. Även till detta behövdes pengar. Ett sätt var att gifta in sig i en rik släkt. Förmögenheter kunde på så sätt vandra i flera generationer i en kvinnolinje och spela en stor roll för politiskt ambitiösa män och kvinnor.

Äktenskapet utnyttjades för att samla stora förmögenheter och behålla eller utöka jordegendomar, gods och förmögenheter. När en kvinna gifte sig övergick hon enligt tidens sätt att se på saken från faderns släkt till makens. Om kvinnan förde med sig arvsrätten till mark in i äktenskapet fanns det risk att ägorna splittrades då arvsrätten övergick till en annan släkt. Därför användes äktenskapet som en bas för släkters ägandeplanering. Lagarna begränsade kvinnans utrymme för självständig verksamhet och därför var det totalt avgörande för henne vilket förhållande hon gifte in sig i. Att gifta sig med en mycket äldre man ökade chansen att bli änka med den myndighet detta innebar, och att gifta sig med en man som gav kvinnan inflytande och makt gav henne större friheter. För en kvinna var äktenskapet egentligen den enda möjliga karriärvägen. Äktenskapsplanering var något som engagerade inte bara kvinnan själv utan hela hennes släkt och ofta var det säkerligen så att någon annan hade sista ordet i detta för kvinnan själv så ödesmättade beslut. Man såg gärna att äktenskapet blev harmoniskt men om det fanns kärlek mellan makarna var mer en lycklig slump. Samtidigt var de kvinnor och män som gick sina egna vägar och valde partner mot sina släkters vilja eller fick strida för sina val inte så få och under vissa tider förekom skilsmässor utan att väcka större uppståndelse. Sofia Ulrika Bondes syster Charlotta skilde sig 1809 från sin förste make greve Gustav Trolle-Bonde och gifte året därpå om sig med Carl Henric Anckarsvärd. Franskilda kvinnor fortsatte många gånger att umgås i societeten som om ingenting hade hänt. Synen på skilsmässor hårdnade dock fram emot 1860-talet.

Hur Eva Bielkes giftermål bestämdes är oklart men hon gifte sig med sin brors svåger. När hennes dotter Christina Sofia Sack skulle gifta sig var Eva mån om att hon skulle bli lycklig i sitt äktenskap, men hon var inte delaktig i valet av make. Eva Bielke skriver till sin dotter i ett odaterat brev:

Äntligen tillåter fast med möda min elaka hand mig besware ditt bref af 15 februari i hwilket du min K Stina låter mig weta din engagement med Rålamb, den högste gifwe min K dotter till detta dit förehafwande sin ömligaste nåd och wählsignelse och låte ehr både med hälsa och nöije i långliga tijder få framlefwa ehr öfwrige lijfstijd för mig är det så mycket fägersammare som jag giör mig det förhop att du K dotter i nerande till Rålambs hedrande sinelag skal bli så lycklig som jag dig min K Stina af troget hierta önska.

Sofia Ulrika Bondes far verkar enbart ha önskat Sofia allt det bästa och hon gifte sig av kärlek. Förutom alla kärleksbrev mellan Sofia och hennes blivande man finns även breven från Sofias far där han hela tiden månar om att hon ska vara lycklig.

Att du roar dig mitt gryn, det fägnar mig obegripligt, och det så mycket mera, som du nog får leds när du kommer till mig, och när Charlotta gifter sig en gång – så blir det än värre. Men så ska man väl även då påfinna någon omväxling.

Det är oklart hur Eva Gripenstedts giftermål bestämdes men även där verkar det ha funnits förtrolighet, kanske även kärlek, mellan makarna.

Hur såg då maktbalansen ut i de olika äktenskapen? Eva Bielke tog av ättartavlorna att döma inte med sig några stora gods in i äktenskapet. Hon gifte sig redan vid 16 års ålder och hennes man Johan Gabriel Sack var då 25 år och ägde flera större gårdar som Bergshammar, Penningsby, Norsholm och Lönnarp. Evas dotter Christina Sofia Sacks make Claes Gustaf Rålamb stod också som ägare till stora gods som Bystad, Nynäs, Björkvik, Högsjö och Segersjö. Han var nästan dubbelt så gammal som henne när hon gifte sig med honom och var mer i hennes mors ålder än hennes egen. Både mor och dotter gifte sig således till stora rikedomar.

Sofia Ulrika Bonde däremot var själv innehavare av Bystad fideikommiss redan vid giftermålet med August Anckarsvärd, och ärvde så småningom även Nynäs efter sin far. Jämfört med sin man var hon förmögen, precis som hennes mor (som inte studerats närmare här) varit före henne. Sofias dotter Eva Gripenstedt ärvde fideikommisset och dess rikedomar, och denna ekonomiska bas möjliggjorde maken Johan August Gripenstedts politiska karriär eftersom han själv inte förde med sig några rikedomar att tala om med in i äktenskapet. Gav dessa rikedomar Sofia och Eva mer att säga till om inför sina giftermål eller inom sina äktenskap? Eller var det framförallt det faktum att de gifte sig av kärlek och inte av tvång eller äktenskapsplanering, som gjorde att de fick både respekt, kunskap och makt i sina relationer vare sig de levde som änkor eller inte?

1872 upphörde giftomannainstitutionen och det blev fritt fram för den myndiga kvinnan att själv välja vem hon skulle gifta sig med, men ingen av kvinnorna i denna studie hann uppleva detta. Troligen skulle de ändå inte ha märkt någon konkret skillnad då ingen av dem gifte sig mot sin vilja. En intressant iakttagelse är att flera av kvinnorna hade goda och nära relationer till männen runt dem, främst fadern och den äkta maken. Eva Bielke antydde i ett brev till sin dotter att hon själv hade varit lycklig i sitt äktenskap. Dottern Christina Sofia Sack var 28 år när fadern gick bort, och det finns inga dokument som kan berätta om hennes relation till sin far och inte heller om hennes äktenskap. Sofia Ulrika Bonde uppfostrades främst av sin far som hon sedan stod mycket nära hela livet, och han verkar ha låtit henne leva sitt liv på det sätt hon själv fann bäst och lät henne också gifta sig med den hon älskade. Även Sofias dotter Eva Gripenstedt hade ett varmt förhållande till både sin far och sin make. I en tid när lagen missgynnade kvinnorna kan det ha varit avgörande att omge sig med män som var uppmuntrande, tillåtande och fördomsfria. Kanske var det så att makt helt enkelt förutsatte

fäder som lät sina döttrar få utbildning och möjligheten att få gifta sig efter eget tycke och män som gav dem inflytande och ansvar i hushåll och egendomsförvaltning. Eller kanske var det av större avgörande betydelse för dessa kvinnors möjlighet till makt att de faktiskt ägde stora egendomar. Det finns inga enkla svar på denna fråga. Kvinnorna i denna studie var mycket rika, de stod som ägare eller innehavare av stora gods och bruk och utgör därmed undantag, även bland adelskvinnor. Men det är inte otroligt att det finns många fler liknande men idag fördolda kvinnoöden, så i vilken utsträckning dessa fyra kvinnor egentligen var undantag får fortsätta att utgöra en lockande fråga för framtida utredningar och forskning.

Ordförklaringar

En av rikets herrar: Gustav III införde denna honorärtitel 1772. En honorärtitel eller hederstitel kunde tilldelas någon som under lång tid utfört något för samhället särskilt värdefullt utan att formellt uppfylla allt som egentligen krävdes för titeln. En honorärtitel kunde ses som en immateriell medalj. I Sverige kunde en man under perioden 1773-1867 få titeln "En af rikets herrar". Innehavaren fick därmed samma rang som ett riksråd – kunglig rådgivare, som alltid hade varit ett ämbete och en rang som utgick från personlig duglighet och inte enbart från vänskapen med kungen. Innehavaren av titeln "En af rikets herrar" hade också rätt att tituleras "Excellens". Vördigheten utdelades av kungen.

Friherre: En adlig titel

Överstekammarjunkare: När Gustav III regerade var riksmarskalken chefen för kungens hov och endast grevar som var riksråd kunde få denna titel. Under honom fanns kammarherrarna, män från de förnämsta familjerna i landet. För att bli kammarherre måste man minst ha generallöjtnants rang. 1783 ändrades titeln till överstekammarjunkare. Samma år instiftades en ny tjänst, kammarjunkaren, som skulle vara 24 till antalet med uppgiften att gå med i processioner för att därigenom öka hovets prakt.

Källförteckning

Skrivna källor

- Birath, Bror Erland: *Bysta och Brevens historia: anteckningar*, 1906
- Eckerbom, Nils-Peter, *Bystad och Brevens bruk*, 1976
- Elgenstierna, Gustaf, *Svenska adelns ättartavlor*, 1925-1936
- Holmlund, Sofia, Arvejord och äktenskap på den uppländska landsbygden under 1800-talet, i *Hans och hennes – Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, 2003
- af Kleen, Björn, *Jorden de ärvde*, 2009
- Lagergren, Claes, *Mitt livs minnen*, 1922
- Liljewall, Britt, (red) *Kvinnor och jord – Arbete och ägande från medeltid till nutid*, 2001
- Lundgren, Yngve, *Kort historik öfver Brevens Bruk*, 1910
- Lundh, Brittmari, *Brevens Bruks arkiv 1766 – 1920*, i: *Arkiv samhälle och forskning, Svenska arkivförbundets skriftserie nr 18*, 1976
- Nilson, Tomas, *Blott som brickor i ett spel i Hans och hennes – Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, 2003
- Nordisk familjebok*, Ugglepplagan, 1905
- Sjöberg, Maria, *Släkt, kön och egendom – kring det äldre samhällets egendomsrättsliga villkor, i Kvinnor och jord – Arbete och ägande från medeltid till nutid*, 2001
- Sjöberg, Maria; Ågren, Maria, *Egendom, kön och förändring, i Hans och hennes – Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, 2003
- Sjöberg, Nils, *Svenska slott och herresäten*, 1911
- Svensk Uppslagsbok*, 1949

Arkiv

- Tekniska museets arkiv, Carl Sahlins Bergshistoriska samling
- Riksarkivet, Rålambska stiftelsens arkiv
- Riksarkivet, Bergshammarsamlingen
- Riksarkivet, Eriksbergsarkivet
- Riksarkivet, Johan August Anckarsvärds "Annotationer för Bysta Egendom"
- Riksarkivet, brevskrivarsamlingen
-
- Släktarkiven på Bystad
- August Anckarsvärds personarkiv
- Eva Gripenstedts personarkiv
- Carl Gripenstedts personarkiv
- Sophie Bondes personarkiv
- Carl Gustaf Bondes personarkiv
- Manuskript och avskriftssamlingen

Internet

- Adelsvapen.com
http://www.adelsvapen.com/genealogi/Cronstierna_nr_51 [www 2014-10-30]
- Brevens Bruk AB
<http://www.brevens.se/index.php?sid=26> [www 2014-10-30]
- Länsstyrelsen i Örebro län - Brevens bruk

<http://www.lansstyrelsen.se/orebro/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/byggnadsvard/kulturmiljo/sevarda-kulturmiljoer/orebro/brevens-bruk-och-kyrka/Pages/index.aspx> [www 2014-10-09]

Länsstyrelsen i Örebro län - Bysta

<http://www.lansstyrelsen.se/orebro/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/byggnadsvard/kulturmiljo/sevarda-kulturmiljoer/orebro/Bysta-herrgard/Pages/index.aspx> [www 2014-10-09]

Persson, Mårten, *Processen mot de associerade i Växelkontoren*

http://grilliana.files.wordpress.com/2009/10/vc3a4xelprocessen_.pdf [www 2014-10-30]

Nynäs slott

<http://www.nynasslott.se/slottet/historien>[www 2014-10-31]

Svenskt biografiskt lexikon (art av C. Hallendorff.), Carl J Bonde

<http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17920>, [www 2014-10-22]

Svenskt biografiskt lexikon (art av C. Hallendorff.), Johan August Gripenstedt

<http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17920>, [www 2014-10-24]

Svenskt biografiskt lexikon (art av C. Hallendorff.), J August Anckarsvärd

<http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17920>, [www 2014-10-08]

Wikipedia

http://sv.wikipedia.org/wiki/Västra_stambanan [www 2014-07-31]

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Bysta> [www 2014-07-29]

http://sv.wikipedia.org/wiki/Brevens_bruk [www 2014-07-29]

http://sv.wikipedia.org/wiki/Trettioåriga_kriget

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Fogdön>